

The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

תאריך 26.6.95

לכבוד

מי קאטער אב

ג.א.נ.

רצ"ב שני עותקים מהתמליל של עדותך המוקלטת.

החומר נרשם בארכיוננו תחת הסימול הבא:

מס' העדות: 03/7716

מס' הקלטת: 033c/3002

חתום נא על דף שער אחד למטה, כמו כן חתום נא על העדות בסופה

ובראשי תיבות על כל אחד מהדפים של עדותך.

דף שער אחד חתום ועותק אחד מעדותך - החזר נא אלינו.

עותק אחד מהעדות ואחד משני השערים מיועדים לך.

אנו מודים לך על שיתוף הפעולה.

בברכה, עינת ב/מאורה

מאירה אידלשטיין
מנהלת המדור לפרסום עדויות

03-7716

לב קושניר 033C/3002

- 1 -

שם העד: לב קושניר

שם המראיין: דני אייזנר

שם המדפיסה: בתיה שטהל

תאריך הקלטה: 31.5.94

שמות מקומות:

Czestochowa - צ'נסטוחוב

Treblinka - טרבלינקה

Eisenhutte - ביח"ר "אייזנהוטטה"

Hasag - ביח"ר האסאג

עדות מספר: 03-7716
קלטת מספר: 033C/3002

שער העדות

הארץ: פולין השפה: עברית

העד: לב קושניר תאריך, מקום וארץ לידה: 1911, צ'נסטוחוב
(CZESTOCHOWA), פולין

כתובת: פייבל 9, תל-אביב

תוכן העדות:

תופעות אנטישמיות לפני המלחמה; פרוץ המלחמה - העד ואביו ניצלים מטבח שנעשה בתוך הכנסיה; גרוש האב לטרבלינקה (TREBLINKA), באקציות ב-1942; בגיטו הקטן, עם אמו, אשתו, אחיו וגיטו; עיסוקו בזיוף תעודות, עבור יהודים והמחתרת; העברתו לבית-חרושת לברזל אייזנהוטה (EISENHUTTE) ב-1943; העסקתו בציור, צילום וגרפיקה, עבור הגרמנים; העברתו לבית-חרושת האסאג (HASAG); המשך העסקתו כצייר על-ידי הגרמנים; השחרור על-ידי הרוסים, בינואר 1945; עלייתו ארצה עם אשתו ובתו ב-1950.

זמן הקלטה: שתיים ושלושת-רבעי מסי עמודים מקום: בית העד
תאריך: 31.5.1994 שם וחתימת המראיין: דני אייזנר

הערות:

אין הגבלות על השימוש בחומר

חתימת העד

איש אקולג אהב כהלכה יצא חלוצ 59.

ש: לב, אתה נולדת ב-1911 בצ'נסטוהוב (Czestochowa).

ת: כן.

ש: מה אתה זוכר מהילדות?

ת: הילדות - חלק טובה חלק פחד מהגויים, היו שם פוגרומים לעיתים קרובות, ויהודים לא חיו שם בחופשיות. אומנם היו הרבה יהודים, היו כל מיני שכבות, היו יהודים עשירים בעלי בתי-חרושת גדולים, והיו גם יהודים מאוד עניים שלא היה להם כדי לחיות את היום. החיים שם היו מאוד ערים גם בפוליטיקה וגם בתרבות.

ש: ספר על המשפחה שלך?

ת: אבא שלי היה עובד שכיר בעל מקצוע מעולה, חיט ידוע, כל נותני העבודה היו מתחרים ביניהם אצל מי הוא צריך לעבוד, כל אחד נתן יותר. כך נמשכו החיים עד המלחמה שהגרמנים לקחו אותו, זאת אומרת, לא הייתי מסוגל להציל אותו יותר. שלחתי אותו לאיזה מקום שהוא עבד מחוץ לגיטו.

ש: אולי נגיע לזה אחר-כך. כמה הייתם במשפחה?

ת: היינו בת בכורה, אני ועוד אח אחד שנפטר פה בארץ?

ש: הוא עלה ארצה?

ת: הוא עלה ארצה אחרי המלחמה והוא נפטר פה. אבל הבת נפטרה שם בשנת '37 בזמן הלידה, היא ילדה בת ושתיהן נפטרו בזמן הלידה. אני הלכתי לבית-הספר.

ש: לאיזה בית-ספר הלכת?

ת: בית-ספר גימנזיום, כלומר, היה בית-ספר יסודי ואחרי זה גימנזיום.

ש: יסודי פולני?

ת: כן, פולני, לא היה בית-ספר יהודי. היתה גימנסיה יהודית אבל אני לא הלכתי אליה, כיוון שעבדתי אני הלכתי ללמוד בערבים יחד עם פולנים, זה היה גימנזיום מיוחד בשביל אלה שעובדים.

ש: אתם התפרנסתם ממה שאבא עבד?

ת: כן, ואני התפרנסתי גם מציור. מילדותי ידעתי לצייר, וציירתי שלטים לבתי קולנוע הפרסומות האלה. זאת היתה עבודה קשה מאוד, אבל שילמו בשביל זה, והיתה לי גם כניסה חופשית לקולנוע שזה היה דבר גדול. עבדתי בתור צלם, למדתי חמש שנים. אחרי חמש שנים אני קיבלתי תעודה של עוזר לצלם, וקיבלתי משכורת ראשונה מכובדת, אבל כל הזמן במקום משכורת קיבלתי דמי כיס, והדמי כיס היו הרבה יותר גבוהים מאשר המשכורת הראשונה.

ש: זה בתקופה של אחרי הגימנסיה?

ת: עוד למדתי שנתיים שלוש בגימנסיה כשעבדתי, למדתי בערב. למה קיבלתי את ההטבות האלה? הבוס הזה שאל אותי תמיד: אתה עבדת כבר אצל איזה צלם? אמרתי: לא, מה פתאום. הוא לא הבין שאפשר רק לראות ולדעת מה שצריכים לעשות.

ש: הוא היה מרוצה ממך מאוד?

ת: כן, הוא היה מאוד מרוצה, ואני עבדתי במקום הזה עשר שנים תמימות עד המלחמה. אבל עוד לפני זה עזרתי לכל מיני אירועים בצ'נסטוחוב, למשל היתה שם חברה Tsos שהם עזרו בעיקר לילדים בבריאות לאוכלוסיה היהודית. היה להם חוג לדרמה, ואני הייתי הצייר של התפאורה, הייתי ידוע אז בתור צייר. כל זה היה עד שהמלחמה פרצה.

ש: איך אתם הייתם מבחינת יהדות?

ת: היינו חופשיים.

ש: לא הייתם דתיים?

ת: לא, בכלל לא. אני ביקרתי בבית-הכנסת הגדול כיוון ששרתי במקלה, וציירתי על התקרה יחד עם עוד נערים כשהלכתי עוד לבית-הספר העמי כדי להרויח כסף, אצל הצייר הזה הגדול וילנברג. הציורים האלה נמשכו כמה שנים, זה לא היה באופן תמידי, אבל כשהיה לחץ הביאו אותנו וציירנו. הוא אמר מה לצייר ובאיזה צבע, הוא בא לבדוק וזהו. (ראית שם קטע שמישהו צילם אותנו שאנחנו יושבים על הפיגומים שם מתחת לתקרה).

ש: מבחינת פעילות אחרת ציונית.

ת: שרנו במקלה שהיתה שם, עשינו בחוג הדרמה הזה את התפאורות, זאת היתה פעילות מאוד תרבותית. היו לנו ספריות וכל מיני חוגים. היינו בשומר הצעיר אני אשתי וכל המשפחה שלה. אחי היה סוציאליסט גדול, הוא היה בבונד, הוא היה בקי בידיש, ואנחנו לא כל-כך.

ש: איזו שפה אתם דיברתם?

ת: אנחנו דיברנו בבית פולנית, והוא הביא את היידיש הביתה. אבל ידענו היטב שאנחנו יהודים, אבא נניח הלך למניין בשבתות או ביום כיפור, אבל אנחנו לא. אנחנו לא הלכנו אפילו ל'חדר', אלא למדנו עברית אחרי-הצהריים בבית-הספר העממי.

ש: הזכרת קודם פוגרומים.

ת: היו מדי פעם לפעם פוגרומים ואירועים, בכל העולם ידעו מה שנעשה שם. יש שם מנזר ענק גדול ממש מבצר, הוא בנוי בתור מבצר עם קירות ענקיים חזקים מסביב, כנסיה ואחרי זה מגדל עצום וענק. צ'נסטוחוב היתה עיר אנטישמית נורא שלא היתה כדוגמתה בכל פולין. המנזר שם הוא מאוד עתיק, ולמה הוא קדוש כל-כך? בזמן מלחמת שבדיה עם פולין, אני לא בקי באיזה שנה, באו מהצבא השבדי והוציאו שם את כל האוצר, היו שם אוצרות ענקיים במנזר הזה, הכל הוציאו והגיעו לתמונה, שהיתה תמונה בגודל ארבעים על חמישים, לא יותר. אני הייתי הצלם היחידי היהודי שצילם דבר כזה אצלם לפני המלחמה וגם אחרי המלחמה. כשלקחו את התמונה שהיתה מקושטת ביהלומים וזהב של מרים הקדושה, שמו אותה על עגלה שהיתה רתומה לשישה סוסים, והסוסים לא יזו מהמקום. הקצין התרגז והוציא את החרב, הוא נתן שתי מכות לתמונה בפרצוף. המכות והחתכים ישנם היום, הוא ראה דם נוזל משם, לכן הוא נבהל והחזיר. מאז זה קדוש מאוד עם כל הפלאים מה שיכול לעשות, לכן מכל פינות הארצות הסמוכות של הנוצרים באו לשם להודות, וכל אחד הביא מתנה, לכן יש שם אוצר שלם במרתפים מה שכל אחד הביא. על זה שולטים הפאולידיים, אלה

נזירים שזה עובר מדור לדור, הם מאוד עשירים יש להם אדמות וכל מיני דברים, שם זה היה המנזר. בזמן המלחמה הגרמנים הטעינו שם תותח על המגדל, והימלר בא לראות אם זה בסדר. שם היה המפקד של העיר ד"ר ולדלר, אני קופץ מלפני המלחמה לאמצע המלחמה, אבל בכל אופן בא אחד שאני הייתי קשור איתו, כי עבדתי בפרופוגנדה הגרמנית.

ש: תעמולה?

ת: כן, עבדתי בתעמולה בתור צלם. זה היה יום שלג וגשם, הוא בא לסטודיו איפה שעבדתי, הוא לקח אותי הוריך לי את הסרט עם המגן דוד, הושיב אותי בסירה של האופנוע, הוא נסע איתי וצילמתי את ד"ר וונדלר שהיכרתי אותו, הוא היה ראש העיר, וצילמתי עוד איש אחד. הייתי צריך לעשות מהר מאוד את התמונות, הוא חזר איתי, הוא חיכה עד שאני אפתח, הוא כנראה לא האמין לי, אני עשיתי תמונות, ובתמונות גיליתי שזה הימלר. אחר-כך כשסיפרתי ליהודים את העניין, הם אמרו לי: אתה לא בסדר כיוון שיכולת במקום לצלם אותו לירות בו, וכך להציל יהודים. אבל אני לא ידעתי שזה הימלר. בתור פרס על העבודה המהירה קיבלתי זוג סוליות לנעליים, כיוון שכל היהודים היו בנעליים עם סוליות של עץ, ששמעו אותם במרחק של קילומטרים כשהלכו. לי הוא נתן בתור פרס שעשיתי כל-כך מהר, והוא היה צריך להראות לפני הימלר, הוא היה אס.אס, כך קיבלתי את הפרס. חוץ מזה כמעט בכל המחנה הייתי צייר.

ש: לזה באמת נגיע אחר-כך. באופן אישי אתה זוכר מקרים של אנטישמיות עוד לפני המלחמה?

ת: בודאי. אני יודע אפילו מי שבר את השמשות, אני זוכר שיהודי הרג שם איזה גוי באיזו עיירה קטנה, והפוגרום הראשון היה בצ'נסטוחוב, כיוון ששם היו האנטישמים הכי גדולים בכל פולין. הם עשו שמח, זה היה בשבת אחת, אנחנו גרנו בקומה ראשונה באיזה רחוב צדדי, וגוי אחד שהיכרתי אותו מבית-הספר, העבודה שלו היתה שהוא היה מוביל ארונות מתים בשביל הגויים, היה שם

מפעל כזה, והוא שבר את כל החלונות אצלנו בבית. הרגו גם כמה יהודים, זה לקח כמה ימים או שבוע עד שהביאו משטרה של פרשים לעשות סדר, והם עשו סדר עם היהודים לא עם הגויים.

ש: על איזו שנה אתה מדבר?

ת: על שנת '35-'36' משהו כזה. אני זוכר עוד שמהחלונות אצלנו ראו את הכנסייה, שהפולנים היו רצים להרביץ, השוטרים רדפו אחריהם, הפולנים נכנסו לכנסייה, והמשטרה הפסיקה לרדוף, כי בכנסייה זה בסדר.

ש: בתקופה אחרי שגמרת כבר ללמוד אתה כבר עסקת ממש במקצוע של הצילום?

ת: כן, עבדתי במקום הזה אצל הבוס שלמדתי, ניהלתי את העסק שם, הוא היה מאוד מרוצה ממני. היו לי הרבה הצעות של מתחרים גויים, ואנחנו היינו כשידנו על העליונה, כלומר, אצלנו יצאה עבודה פנטסטית יוצאת מן הכלל, היו הרבה לקוחות פולנים. היתה תקופה שהם העמידו מודעות: לא לתת לקונים הפולנים להיכנס לעסקים של יהודים, ובכל החנויות עמד מישהו שלא נתן לפולנים להיכנס, הוא אמר שזה יהודי.

ש: המעסיק שלך היה יהודי?

ת: כן, יהודי. הוא בא מעיר אחרת, פתח שם את העסק המודרני ביותר. תמיד סטודיו היה עם גג של זכוכית, אבל אצלו לא, הוא בנה את זה מחדש הכל מודרני עם ציוד מודרני. אומנם לא הרווחתי אצלו הרבה, אבל היה כל-כך טוב לעבוד שם כל-כך מעניין, לכן לא חיפשתי להחליף. אומנם הציעו לי, אבל ראיתי איך זה נראה במקומות אחרים איזה לכלוך, ופה נכנסנו למעבדה היה תענוג, כך שהמשכתי לעבוד אצלו. במלחמה הוא ברח עם כל המשפחה לרוסיה, אני נשארתי וניהלתי את העסק עם גיס שלו, אחותו היתה אישתו של הבוס. הוא בעצמו ברח לרוסיה עם הילדים ועם האישה, הוא היה עוד בשטח פולין בגבול רוסיה. היא חזרה לעסק, אני הייתי המנהל, היא היתה הבוסית וגם אח שלה.

ש: אתה היית עדיין עם ההורים בתקופה שלפני המלחמה?

ת: כן, התחתנתי בשנת '40 בעשרים ושניים לדצמבר, והיא עברה לגור יחד איתנו.

ש: אצל ההורים?

ת: כן.

ש: על כל פנים, זה כבר אחרי פרוץ המלחמה?

ת: כן. ההורים שלה היו לפני המלחמה פה בארץ, אח אחד הגיע לכאן בשנת '19 או '21 משהו כזה. ההורים היו פה עוד אחות אחת היתה פה, ושני אחים אף אחד הצעיר יותר כמה ימים לפני פרוץ המלחמה הספיק לצאת משם, זה לקח כמה חודשים עד שהוא הגיע לכאן. הם לא ידעו מאיתנו כלום, גם אנחנו לא ידענו מהם. ושני אחים, היה לה אח שהיה לו בית-חרושת לחלקי אופניים, אישתי עבדה אצלו במשרד, והם נשארו עד שהגרמנים לקחו ממנו את בית-החרושת.

ש: האם אתה זוכר איזשהו שינוי באוירה לפני המלחמה?

ת: היתה אוירה איומה, גייסו אותי, אבל לא הספיקו לחמש אותי, לכן עשינו רק ביצורים מסביב לעיר, ואחרי יומיים הגרמנים כבר היו עוד לפני שהצבא הפולני עוד הספיק לברוח.

ש: אתה עדיין הית מגוייס?

ת: מיד אחרי זה כשהיה בלגן, לא היתה משטרה ולא כלום, היו רק גרמנים והלכנו הביתה. הגרמנים ישר לקחו אותנו, הכניסו אותנו לכנסייה ענקית, ירו בנו במכונת ירייה.

ש: מי זה אותנו, למי אתה מתכוון?

ת: המון אנשים כל היהודים, היו אפילו גם פולנים, את מי שתפסו ברחוב לקחו אותו וריכזו בכנסייה הזאת. הרגו המון, כיוון שהתחילו להכניס אותנו אז בריצה לכנסייה, ומי שנשאר מאחורה נהרג. אני הייתי כולי עם דם, חשבתי שאני גם חטפתי, אבל ניסיתי בלילה את הידיים ואת הרגליים, לא כאב לי שום דבר, אלא הייתי מלא דם שהשפריץ ממישהו אחר. אחרי זה העבירו אותנו למחנה צבאי, החזיקו אותנו כמה ימים.

ש: היית בנפרד מהמשפחה?

ת: אבי היה עוד.

ש: הוא היה איתך?

ת: אני מצאתי אותו בכנסיה וגם אחי היה שם. הנשים נשארו בבית. למה לקחו אותנו? הביאו כמה חיילים גרמנים מתים מחוץ לעיר, ואמרו שמהבתי האלו ירו בחיילים, לכן ריכזו את כל היהודים כדי להיודע מי הרג את החיילים, אבל זה היה שקר. את הפולנים שחררו קודם, את היהודים אחרי כמה ימים שחררו. רשמו אותנו, לא יודעים למה, ואמרו לנו: לכו הביתה! כל לילה היו חיפושים, היו עוצרים כל מיני אנשים חשובים, לקחו אותם בתור בני ערובה, החיים היו מאוד קשים.

עד שבא חורף מאוד קשה מאוד חריף, והיו לוקחים בלילה אנשים כדי לנקות את הדרכים מהשלג, בינתיים הרגו, בינתיים גנבו, כל מיני דברים כאלה, לא היה "חסר" לנו.

ש: אתה זוכר מיד לאחר פרוץ המלחמה היה יום אחד שרצחו שלוש מאות יהודים, יום שני?

ת: אני זוכר שהרגו, אבל במיוחד את זה אני לא זוכר. קודם כל לקחו בני ערובה מהיהודים החשובים, זה ידוע, ומהם בנו מושב מבוגרים שהם אחראים עלינו, כלומר, כשרצו אנשים לעבודה אלה היו מארגנים את הפועלים. אחר-כך היו שם משרדים עם כמה מוסדות. יש לי פה תמונה אחת מעניינת שבשבילם עשיתי איזה גרף של כמה כסף הם מוציאים לעניים, כמה נולדים, כמה מתים.

ש: באותו זמן אבא עוד יכול היה לעבוד?

ת: אבא עוד הלך לעבוד, והמקום הזה עבד בשביל הנשים הגרמניות.

ש: תפירה?

ת: כן, זו הייתה תפירה לנשים מאוד אלגנטי מאוד מפואר, הוא היה משהו מיוחד, מה שהוא ידע לעשות לא כל אחד ידע, הוא היה גם ידוע בזה. הוא עבד שם במקום, זה היה בית אחד מחוץ לגיטו.

ש: זאת אומרת, אתה מדבר כבר על התקופה שהיה גיטו?

ת: כן, היה גיטו גדול.

ש: יש עוד משהו שאתה זוכר על התקופה של מיד אחרי פרוץ המלחמה?

ת: מיד אחרי פרוץ המלחמה יש הרבה דברים מאוד חשובים. אחי היה פעיל במחתרת, והרבה אנשים באו אליו מורשה. הוצאנו עיתון מחתרתי שהוא היה גם משותף עם המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, הם עבדו למעשה ביחד, והם היו מפיצים את העיתון הזה. מורשה באה גברת אחת לא יהודיה, והיא הביאה את העיתון אליו. כשהיא היתה ברכבת בעיר אחרת תפסו את הרכבת, עשו חיפושים, היא ידעה שיש לה הרבה עיתונים במזוודה. הורידו את כולם מהרכבת ועשו חיפוש, ואמרו להם להיכנס חזרה. היא ידעה מה שיש לה לכן היא לא נכנסה לאותו הקרון. לקחו את המזוודות, וכל אלה שחזרו לאותו הקרון עצרו אותם. הם אמרו: מה אתם רוצים מאיתנו זה לא שלנו. הם שאלו: של מי זה? אחד ידע שאישה אחת הוציאה ליפסטיק מהמזוודה הזאת, לכן הלכו איתו לאורך כל הרכבת, הוא הכיר אותה ולקחו אותה. אחרי שלקחו אותה מצאו אצלה בשערות כתובות, ובין הכתובות מצאו את הכתובת שלנו. זה לקח ימים קיבלנו הודעה, ולא ישנו בבית, אבל זה לא עזר. אחרי שבוע שבועיים ראינו שיש שקט לכן חזרנו, ובאותו יום שחזרנו באו לבקר בלילה לתפש אותנו. הוא היה בעבודה.

ש: מי בא?

ת: גיסטאפּו. הוא היה בעבודה, הוא עבד ב-Toz, היה צריך ללכת עד הבניין שם דרך גן ארוך, ושם היתה מרפאה, רופאים ישבו שם וקיבלו ילדים, היו הרבה ילדים. אני הייתי בעבודה בסטודיו, ואבא היה בעבודה שלו. הם פגשו רק את אמא, לקחו אותה, שאלו אותה עליו, היא ידעה שהוא קשור לא טוב, לכן היא הביאה אותם אלי לסטודיו. לקחו אותי, ואני ידעתי שאם הגיסטאפּו יבוא לשם יראו אותם שם מרחוק אז יברחו. אנחנו הרי ידענו כבר שמחפשים.

ש: שאלה ב-Toz יראו אותם?

ת: כן. הם נכנסו ל-Toz, הוא ברח דרך החלון לגינה ונעלם, הם פגשו כמה ילדים, ולקחו אותם כבני ערובה לבית-הסוהר, כמו-כן הם לקחו גם אותי וגם את אמא שלי לגיסטאפו. קיבלתי שם כמה מכות טובות, מצאו תמונה של אשתי אצלי בכיס, שאלו: מי זאת? אמרתי: זאת אשתי אבל היא ברה ממני, אני לא גר איתה, תקחו אותה זה יהיה טוב היא תלמד, אבל לזה היה בדיוק אפקט הפוך. ההורים של הילדים האלה עשו רעש גדול, ידעו את מי מחפשים, כל העיר כבר ידעה מה הולך פה. המפלגה עשתה ישיבה, אמרו לו: תחליט או שאתה בורח, אנחנו לא קובעים לך שום דבר, אתה בעצמך תחליט. אבל הוא ראה גם אותי וגם את אמא שלי, את אבא לא חיפשו, לכן הוא התייצב בגיסטאפו.

בבית-הסוהר שהייתי כמה ימים פגשתי חבר שלו שגם עצרו אותו, אצלו היו הספרים וכל העיתונים, הכל הגיע אליו, לכן לקחו אותו ואת אישתו. את אחי אני קניתי חזרה בעד כסף אחרי חודשים, היה לי קשר עם הגיסטאפו כיוון שצילמתי בשבילם. זה היה סיפור שלם, הגיסטאפו בעצמו היה מביא אליו חבילות לבית-הסוהר. הוא הגיע אלי, כיוון שהוא קשר איתו קשר בבית-הסוהר, מה היה הקשר? התא שלו היה פה ועל-יד התא שלו היתה שמירה של הגיסטאפו, הם היו עצורים פוליטיים. החבר ישב כשאני הייתי בבית-סוהר, הביאו אותו לתא שלי, הוא היה נפוח.

אחי עוד לא היה אז בבית-הסוהר הוא עוד לא התייצב, רק למחרת בערב הוא התייצב. הביאו את החבר שלו מהגיסטאפו, ראיתי אותו והוא לא יכול היה כבר לזוז מרוב מכות, אני רחצתי לו את הידיים. הוא אמר לי: תגיד למוטק, שזה אחי, שהוא יברח. זאת אומרת, שאני גיליתי שתפסו אותו והתחילו להרביץ לו, הוא אמר איפה לחפש את אחי, לכן באו אלינו, אבל לא היה לי קשר להגיד את זה לאחי. אבל אחי ביקש סיגריה, בלילה כשהוא (=השומר) בא לפתוח את החלון הקטן הזה הוא ניגש והעיז לבקש ממנו סיגריה. הוא פתח לו את הדלת בלילה, לקח אותו לתא שלו, הוא נתן לו סיגריה, והוא התחיל לשאול אותו: למה הוא יושב? הוא אמר שהוא לא יודע, זאת טעות. הוא קיבל

שם מכות רצה, שברו לו את כל הגשר הזה של הצלעות, והוא לא הודה. נתנו לו מכות בראש, קשרו אותו למשקוף והיו מטפטפים לו מים על הראש. הוא סיפר אחר-כך שכל טיפה של המים היה כמו פטיש בראש. הוא עמד כבר במים כיוון שהשאירו אותו כך שעות. באו ולחצו לו עם רגל של שולחן, זה היה פולני שעבד בגיסטאפו, מישהו בשם שבלסקי, הוא היה ידוע, איתו זה גם סיפור שלם. הוא הרביץ לאחי מכות רצה. אחרי המלחמה עשו לו משפט, הוא הודה בזה, דיברנו על זה פנים אל פנים. הרגו אותו את שבלסקי הזה בבית-הסוהר. אחרי כמה חודשים שאחי ישב שם איש הגיסטאפו הזה בא אלי, הוא מספר לי שאני יכול לשלוח לבית-סוהר תבילה עם אוכל משהו כזה.

ת: הייתי צריך לספר לך כל זה כמה שנים לפני זה, המוח היה הרבה יותר צלול.

ש: אפשר היה להעביר לו חבילות אחר-כך?

ת: כן. הגיסטאפו בא אלי לסטודיו, אני ראיתי אותו ונדהמתי, הוא היה אחד כזה גבוה. הוא שאל אותי: קושניר? אמרתי שזה אני. הוא מסביר לי בגרמנית: אני שומר בבית-סוהר, אני הולך עכשיו לעשרים וארבע שעות חופש, אחרי עשרים וארבע שעות חופש אני בא אליך, ולוקח ממך מה שאתה רוצה לשלוח לו. אני פחדתי, אני לא יודע מה הוא אמר לו שם, עובדה שהוא הגיע אלי. מה עשינו? לימדו אותנו, לקחנו לחם שלם ארזנו אותו קשרנו עם חוט, בפנים הכנסתי מטפחות כיס, זה היה ידוע שזה שלנו, כדי שהוא ידע שזה שלנו. מכתב לא נתתי, כי פחדתי לתת מכתב. נתתי גם תיק שלי שהוא הכיר את התיק היטב. הוא בא לקח והלך. אחרי שהוא גמר את המשמרת הוא חזר והביא לי את התיק.

ש: איש הגיסטאפו?

ת: כן, איש הגיסטאפו הזה. הוא שוב אמר: עכשיו יש לי שלושים ושש שעות חופש, אני חוזר, הוא אמר לי את היום, והוא אמר לי: תכין. הכנו חולצה, מגבת, סיגריות, לחם ושוב שלחתי, כך זה הלך.

ש: זה התאפשר בגלל שעבדת בגיסטאפו?

ת: לא, אני לא עבדתי בגיסטאפו, אני עבדתי בשביל הגיסטאפו, זאת אומרת, הם הביאו פילם לפיתוח, אני פיתחתי והבאתי להם הביתה.

ש: איך זה התאפשר עם החבילות?

ת: הוא בא אלי.

ש: אבל איך זה התארגן, איך הם הסכימו לזה הגרמנים?

ת: אני לא ידוע, זה היה הוא לא דבר רשמי.

ש: הוא רצה לעזור לאחיך?

ת: כן, הוא רצה לעזור לו. התברר אחרי זה כששחררתי את אחי אני הצעתי לו

קפה, כלומר, הגרגירים, כי קפה היה מאוד יקר, ולי לא היה הרבה כסף. אבל

המחלת רצתה לעזור, ורציתי לתת לו קפה אבל הוא לא הסכים לקחת. זה גם

לא היה טוב, כי אי אפשר לקנות אותו בשום דבר. שאלתי אותו: במה אני

יכול לעזור לך? הוא אמר לי: תצלם לי את האהובה שלי. הוא הביא איזו

גויה צעירה, צילמתי אותה, רציתי לצלם אותו אבל הוא לא הסכים, בכלל לא.

ככה זה הלך, הוא היה מבסוט, הצעתי לו כמה פעמים כל מיני דברים, אבל

הוא לא הסכים בשום פנים. אחרי זה יום אחד הוא בא. סליחה, עוד לפני זה

כשקניתי את אחי בעד כסף.

ש: על זה עוד לא סיפרת. אחיך ישב בבית-סוהר באשמת הפעילות שלו במחתרת?

ת: כן.

ש: עשו לו משפט?

ת: לא, החזיקו אותו בתור עד למשפט, כיוון שהיו קשורים לזה גם גרמנים,

גרמנים של עיר אחרת של ראדום.

ש: היה המשפט?

ת: את החבר שלו שלחו לאושוויץ וגם את אישתו ישר מבית-הסוהר, אבל אותו

החזיקו בתור עד, זה היה דבר גדול, כי אחרת היו מחסלים ושולחים אותו

יחד עם טרנספורט, שלחו המון טרנספורטים בזמן שהוא היה שם. אותו גם

הוציאו והוא חזר, הוא לא ידע למה. אני שאלתי את הגיסטאפו הזה: למה

מחזיקים אותו? הוא אמר לי: כדי שהוא יהיה עד. היה שם איזה מאכר יהודי שהוא עבד בגיסטאפו, ודרך הגיס של הבוס שלי בסטודיו שהוא היה חבר שלו, הם היו משחקים יחד קלפים ושותים, דרך הגיס התחלתי לשאול מה אפשר לעשות? ידענו שהוא עושה דברים כאלה, שבעד כסף משחרר אנשים אבל לא פוליטיים אלא גנבים או דברים אחרים. הגיס הזה של הבוס שלי שקראו לו בוריצהן שהוא היה צעיר אבל קרח לגמרי, הוא דיבר איתו והוא הסכים, אבל הוא לא תמורת כסף, אלא הוא רצה שעון פלטינה עם יהלומים. לי לא היה כסף, אבל היה לי אישור ללכת אחרי שעות העוצר, בשעה שבע אסור היה להיות ברחוב, אבל לי היה אישור להסתובב ברחוב עד שתיים-עשרה. הלכתי אל מכירים שהם היו מתנגדים פוליטיים של אחי, הם היו קומוניסטים ממש. הם אספו כסף, זה היה בית ענק של שתי חצרות, הם הלכו מבית לבית ואספו כסף, כי אני אמרתי שאני צריך כסף, ואם לא יהיה לי הלילה הוא לא יצא. הם הלכו מבית לבית מדירה לדירה, והם אספו כסף. כשהם נתנו לי את הכסף הם שאלו אותי: אתה תוכל להחזיר את זה פעם? אמרתי: אני אמכור כל מה שיש לי בבית, ואני אשתדל להחזיר את הכסף, הם היו משפחת בירנצווייג שני אחים שהם היו מאוד ידועים, היכרתי אותם מהשומר הצעיר הם היו שם המפקדים. באותו לילה מסרתי לגיס של הבוס שלי את הכסף הזה כדי שהוא יקנה שעון פלטינה בשביל המפקד של הגיסטאפו. אחרי יומיים בא האיש הזה שלקח את הכסף, והוא אמר: שחררו אותו. שאלתי: איפה הוא? הוא אמר לחבר שלו לגיס של הבוס: קח את האופניים תיסע לגיסטאפו, גם לו היה אישור ללכת מחוץ לגיטו כמו שלי, אחרי השעות, הוא נכנס למרתף, השאירו אותו במרתף בגיסטאפו ולא סגרו את הדלת, אבל הוא פחד לצאת שיירו בו. הוא אמר לו: למה אתה יושב פה? בוא! הוא לקח אותו והביא אותו לסטודיו, היה לו ראש מגולח, יום לפני זה גילחו לו את הראש, ואני כמעט שלא היכרתי אותו. אבל ידענו שהיום משחררים, ולמחרת יכולים לבוא בלילה ולקחת אותו בחזרה, היו מקרים כאלה יום יום, ששילמו כסף ואחרי זה לקחו אותם.

היה שם גן גדול ובית קולנוע, ולאחד מאלה שנתנו לי כסף של משפחת בירנצווייג היה שם בית כזה צריף קטן, הכניסו אותו לשם שישב. אחרי יומיים בא הגיסטאפו, הוא שאל אותי: איפה הוא? אני יודע שלא שלחו אותו, תגיד לי איפה הוא? חשבתי מה לעשות, האם לענות לו או לא לענות לו. אמרתי לו: תחכה פה ואני אביא אותו. הלכתי לשם לגן והבאתי אותו, היית צריך לראות את הסצינה הזאת שאחי בא איך הוא תפס אותו איך הוא נישק אותו איך הוא ליטף לו את הראש. הוא אמר לאחי: אין דבר השערות יגדלו לך, אם היו מורידים לך את הראש זה לא היה גדל יותר.

ש: זה אותו אחד מהגיסטאפו שקודם הביא לו חבילות?

ת: כן, זה אותו אחד שהיה הולך עם החבילות. זה עוד לא סוף הסיפור.

אחרי זה באה הפקודה שכל היהודים נותנים פרוות, אסור שליהודים יהיו פרוות. הגיסטאפו הזה בא לבקר אצלנו, בבית, והשומר היהודי בבית רואה שמישהו מצלצל, הוא פותח והוא גיסטאפו, הוא מתעלף מרוב פחד. הוא אמר שהוא מחפש את קושניר, השומר היה בטוח שהוא בא שוב לקחת את אחי, אנחנו היינו ידועים בתור שרופים. הוא הביא אותנו אלינו הביתה, ואנחנו רואים אחד כזה, אבל הוא בא להגיד לנו שאם יש לנו פרוות למכור אותם מהר.

ש: הוא ידע?

ת: כן. קיבלנו אותו יפה, נתנו לו לשתות, הוא לא רצה לשתות הוא אכל. הוא אמר לאחי: אתה ואני לא נישאר בחיים. שאלתי: למה? הוא אמר: אותי שולחים לחזית לרוסיה. אני הייתי בלונדיני עם הרבה שערות, הייתי נראה כמו גוי, והוא אמר עלי: לו יש סיכויים להישאר אם הוא יברח. על אחי הוא אמר: שלא יהיו לו סיכויים, כי לא היו לו שערות שגילחו לו. הוא ישב וישב, הוא אמר: דבר אחד אני רוצה מכם, יש לי פה מכתב שמישהו יהודי נתן לי להעביר, אבל אני לא יכול להעביר, אתם תעבירו. אבל אנחנו פחדנו, אמרתי לו: אתה יודע זה מסוכן. הוא אמר לי: אל תפחד, תן להם. אני נתתי את המכתב, לא קראתי לא רציתי לקרוא, כיוון שלא רציתי לדעת מה שכתוב שם.

מסרנו את זה למשפחה שהם היו קצבים, הם כנראה התעסקו בשתיטה לא חוקית, לכן תפסו אותם והכניסו אותם לבית-סוהר, ואחרי זה שחררו אותם. עובדה שהוא הביא, היה אפשר לקנות אצלו כנראה בעד כסף, אבל ממני הוא לא לקח פרוטה, זה הסיפור. הוא בא נפרד ממני מההורים שלי ומאחי, גם אשתי היתה נוכחת, הוא הלך ויותר לא בא. חיפשתי את הבתורה הזאת אחרי המלחמה ולא מצאתי אותה.

ש: זאת שצילמת?

ת: כן, זאת שצילמתי. זה הסיפור שלו.

ש: מה היה איתכם כאשר העבירו לגיטו?

ת: כשהעבירו לגיטו בזמן שהיננו בגיטו הגדול פרצה המלחמה עם הרוסים.

ש: אולי תתאר את המעבר לגיטו עצמו.

ת: זה עוד לפני המעבר לגיטו הקטן. לנו היו דרכונים של האו"ם של ננסן אם שמעת דבר כזה, זה היה אז האום לפני המלחמה.

ש: חבר הלאומים?

ת: כן. כיוון שאבי ברח מרוסיה בזמן שהקומוניסטים עלו לשלטון, לכן לא נתנו לו להיכנס לשטח פולין אלא החזיקו אותו בשטח של אף אחד. אחרי זה האו"ם קבע שפולין תקבל אותם, היו גם לא יהודים, היו אוקראינים. אבא היה יליד אודסה. העבירו אותם לגבול הגרמני בפולין, אבל מכיוון שאבא היה שייך לשם לכן גם המשפחה. נתנו לנו דרכונים לבנים של האו"ם, זאת אומרת, שהיננו תושבי פולין אבל לא אזרחים. היינו צריכים כל חודש ללכת ולקבל חותמת של אישור להישאר בפולין. את האוקראינים קיבלו בתור אזרחים כיוון שהם היו עשירים, אבל את היהודים לא רצו לקבל, לכן אבא לא קיבל את האזרחות. היה זמן של אופציה, כל אלה שהביאו אותם היו יכולים לתת בקשה לאזרחות. אבא נתן ולא קיבל, כנראה בגלל שהם לא רצו יהודים, והוא גם לא היה עשיר. היה אוקראיני שנתן לו עצה שאם אני רוצה לקבל אזרחות שאני אתנדב לצבא הפולני לפני המלחמה, לכן הגעתי לצבא.

ש: מה עשית?

ת: אמרו שאם אני אביא אישור שאני שרתתי בצבא אז מוכרחים לתת לי אזרחות. פרצה המלחמה ולא קיבלתי שום אזרחות. אחרי המלחמה קיבלתי אזרחות פולנית, היא היתה אצלי רק יום אחד, כי הייתי חייב להחזיר אותו כשרציתי לבוא ארצה.

ש: הזכרת את הדרכונים בהקשר של הגיטו?

ת: כן. חיפשו אותנו, קושניר היה ידוע, לכן היינו צריכים להחליף את השם. עברנו לשם של אישתי - סולקובסקי. סולקובסקי זה שם פולני, היו גם פולנים בשם הזה, כדי שיבוא לחפש אותנו שלא ימצאו, שאין כזה. אז איך מחסלים אותנו מהרשימות? בגיטו הקטן שהיינו היה משרד, משרד אחד שהראיתי לך בתמונה ליד האיטליז, משרד שני היה של פקידים יהודים, שהם שלחו כל בוקר עובדים למקומות עבודה. אנחנו עבדנו בבבן לאגר, זה היה מחסן רהיטים, שאת כל הרהיטים שלקחו מהיהודים בגיטו הגדול ריכזו שם במחסנים במפעל הזה, ואנחנו היינו עובדים שם.

צד שני:

ש: על איזו תקופה אתה מדבר עכשיו?

ת: על התקופה שהיינו כבר בגיטו הקטן.

ש: איזו שנה?

ת: קיץ '42.

ש: קודם הייתם בגיטו הגדול, אז אולי תספר איך עברתם לשם ומה היה?

ת: היה יום כיפור, ובאזיר היה כבר תלוי הגזר דין שלנו.

ש: אתה מדבר על '41 או על '40?

ת: זה יותר מאוחר, זה יכול להיות '42. כל היהודים התפללו יותר מאשר בכל

שנה אחרת, אפילו אלה שלא האמינו באלוהים גם הלכו להתפלל. פתאום בא אלי

שליח מהגרמני הזה שלקח אותי בסירה לצלם את הימלר, הוא אמר לי: בוא

תקבל משאית עם פועלים, תעלה את כל הסטודיו שלך על המשאית, ותעלה את זה

שם למחסנים, אולי יהיה אפשר עוד משהו לבנות. הלכו שמועות שמחסלים את הגיטו הגדול. אני באתי לאשתו שהיא היתה גרה שם עוד במקום אחר כדי שהיא תיתן לי את המפתחות כי יש פקודה כזאת. היא לא כל-כך רצתה, אבל באו איתי הפועלים והם העידו, לכן לא היתה לה ברירה. על אחיה ירו כמה שבועות קודם, הוא הסתובב בחוץ אחרי שעות העוצר, למרות שהיה לו בכיס אישור, אבל פגשו אותו בחלק פתוח עומד עם עוד מישהו ומדבר, הגיסטאפו עברו עם האוטו, לקחו אותם לבית קברות ושם ירו בהם. למחרת אני נסעתי עם אופניים כדי לראות אם זה באמת הוא, כי אשתו באה עם אחותה בבכי, איפה הוא נעלם? זה שהיה קשור לגיסטאפו אמר שהוא ראה אותו, ונסעתי עם החבר שלו ביחד לבית קברות וראיתי. בבית הקברות הייתי צריך לברוח בין המצבות כיוון שהגיסטאפו הגיע. הוא עוד שכב כך עם הידיים מלא חורים, כנראה הוא הסתיר את הראש כשירו בו. חזרתי ואמרתי שראיתי אותו מת. עוד רצתי שם לפולנים להתחבא, והפולני הזה הלך והביא לי את האופניים, משם נסעתי הביתה.

ש: כאשר הקימו את הגיטו הגדול אתם הייתם בפנים או שהייתם צריכים לעבור אליו?

ת: אנחנו היינו כבר בפנים בגיטו הגדול, השטח שלנו איפה שגרנו כל פעם היו מקטינים, אז הוציאו אותנו מהדירה והכניסו אותנו לרחוב אחר רחוק יותר לדירה משותפת עם אחרים ושם גרנו.

אחרי זה ביום כיפור הזה אחרי-הצהריים כשהוצאתי את כל הדברים את כל הסטודיו את כל המכשירים, הבאנו את הדברים לשם ואשתי נשארה בבית. בערב אמרו שיהיה חיסול כללי של הגיטו שתהיה אקציה ולא יודעים מה יהיה. בלילה הלכתי הביתה לקחתי את אשתי, כלומר, את אשתי לקחתי עוד לפני הערב, אבל באתי הביתה לקחת גרביים בשבילה ואיזה ז'קט, כי לא היה לנו כלום נשארנו כך. חזרתי ברגל אבל לא ראיתי נפש חיה, כל הלילה לא היה

חייל ולא שוטר גרמני ולא כלום, הם היו כנראה במסדר, לימדו אותם מה לעשות.

אני חזרתי שם למחסנים האלה, ומשם באו עוד אנשים עם ילדים שהסתיר אותם בירנצווייג, שהוא היה שם ממונה על המחסנים האלה, והיה שם גרמני אחד בשם לנגה זקן אחד, הוא הושיב אותם במרתפים, ובלילה התחילה האקציה, שמענו את הקולות ואת היריות. ריכזו את כל הגיטו הגדול ברחוב אחד קטן רחוב גרודקה. ברחוב גרודקה הזת היה בית-חרושת אחד גדול, ושם ברחוב ממול היה עוד בית-חרושת מטלורגיה, ושם ריכזו את כל היהודים, עמד שם אחד שראית אותו בציור, אחד שעומד כך עם הידיים, זה מר דגנהרט, לפניו הלכו והוא בחר ואמר: אתה פה ואתה פה. הביאו אותם ישר לקרונות לתחנת הרכבת, משם ישר לטרבלינקה (Treblinka).

ש: איפה אתם הייתם באותו זמן?

ת: אנחנו היינו באותו זמן במחסנים של הרהיטים יחד עם אשתי יחד עם עוד אנשים עם עוד בעלי מקצוע עם נגרים עם סיידים עם כל מיני.

ש: מה אתם ידעתם על הגירוש?

ת: זה מה ששמענו ובאו הודעות. באו מיוחסים שהמשרה הגרמנית הביאה אותם, אמרו: תקחו אותו, זה לא היה מיועד לאקציה המקום הזה.

ש: אתם הייתם מוגנים מהגירוש?

ת: כביכול בינתיים. זה הלך כך שהיום הרחוב הזה הרחוב הזה והרחוב הזה. למחרת או אחרי כמה ימים בא התור של הרחוב איפה שהיו ההורים שלנו, אחי ואשתו. אני ידעתי שהם בתור וצריכים להציל אותם, אין מנוס, צריכים לסכן את החיים אבל צריכים. שם היה עניין כזה שהפועלים שחילקו לעבודה היו צריכים להביא להם אוכל. היתה עגלה, פלטפורמה כזאת עם סוס, ביטלו את האוכל שם במחסנים, ונניח בתיאטרון עבדו אנשים, אצל גרמנים היו מסיידים או עושים כל מיני דברים, עבדו בבית-חולים, כלומר, בעלי המקצוע היו מפוזרים בכל מיני מקומות עבודה. היו צריכים להביא להם אוכל, היתה עגלה

עם סוס למטרה הזאת, ומכיוון שהיה רק עוד מישהו אחד עוזר לכן לא קיבלו ליווי, כלומר, העגלה הזאת עם הסוס נסעה בכל העיר בלי ליווי עם מגן דוד, ראו שזה יהודים, והמשטרה ידעה שאלה משם.

אני לקחתי את העגלה הזאת והסוס, והבעל של הסוס היה חבר טוב שלי. הליווי היה של אוקראיני אחד במדים של גרמנים, נתתי לו שעון וטבעת נישואין, אמרתי לו: אתה נוסע איתנו. באנו עם העגלה והסוס לבית איפה שהורים היו. אני נכנסתי לבית עליתי לקומה השניה, אמרתי להם: אתם לא לוקחים שום דבר כלום, כמו שאתם בואי איתי ביחד עכשיו בלי שאלות. מובן שכל היתר גם התנפלו, כל אחד רצה ללכת איתי, אבל לא היה לי אישור בכלל. לקחתי אותם על העגלה, אני רוצה לצאת משם מהגיטו הקטן הזה, כי המתסנים היו מחוץ לגיטו, רציתי לנסוע בדרך הקצרה ביותר. אנחנו ישבנו על העגלה, והאוקראיני הזה שנתתי לו את השעון ואת הטבעת הלך איתנו ברגל על-יד, כאילו שהוא המלווה שזה יהיה כשר. כשאבי בא אז הורדתי לו, היתה לו גם טבעת, ונתתי לו, גם עוד משהו אני לא זוכר אפילו מה, המוח עבד אז על טורים מאוד גבוהים.

אני בא שם לקצה עומדים שם אס.אס, אז אני אומר להם שיש לי פקודה מגיסטאפו אחד גדול בשם דטה. למה השתמשתי דוקא בשם שלו? אני הייתי מצייר אצל הגרמנים בחדרי הילדים סיפורים של ילדים על הקירות. הוא היה גר בוילה, ואחרי שהסיידים גמרו לסייד אצלו, לקחו אותי אליו, ואני ציירתי על הקיר את כל הסיפורים. בגן ילדים שלהם ציירתי בחדר המדרגות את הסיפורים שלהם, זה הודות לזה שידעתי לצייר מהדמיון. זכרתי את הסיפורים עם הגמדים עם כיפה אדומה וכו'. כתבתי גם באותיות גותיות, הם היו מאוד מכבדים אותי. אישתו של מפקד הגיסטאפו הראשי דטה, היא היתה אישה נחמדה, היא אף פעם לא נתנה לי ללכת הביתה בלי לתת לי אוכל. אמרתי לה: אני לא אוכל לבד, אני אוכל עם המשפחה, והיא נתנה לי שיספיק גם בשבילם. אבל הייתי צריך ללכת לבד בלי ליווי, כי לא היה בשביל בן-אדם

אחד ליווי. אז הוא אמר לי שאם יתפסו אותי שאני אגיד שהאופטמן דטה שלח אותי ומספר הטלפון הוא זה וזה, כך שהיה לי משהו. אני לא יודע אם היו תופסים אם זה היה עוזר - שם לא שאלו הרבה שאלות.

אני באתי לשם, הם אומרים: לא אין דרך. אמרתי להם: האופטמן דטה נתן פקודה שאם אתה לא מאמין לך תטלפן. הוא אמר לי שהוא לא יכול לטלפן, רק הקצין יכול לטלפן, הוא אמר לי ללכת בחזרה. הייתי צריך לעבור דרך האופטמן דגנהרט זה שעשה את הסלקציות, זה היה בשוק הגדול שטח פתוח ענק, ואני ראיתי אותו מרחוק עומד שם. אנחנו נוסעים, ואחי רוצה לברוח, כי הוא ראה מה שנעשה והוא טעם את הגרמנים, לכן הוא רצה לברוח. אני אמרתי לו: אתה תמות פה יחד איתנו. את אישתי השארתי שם במחסנים, רציתי להביא גם אותם לשם.

אין לי ברירה, אני צריך לנסוע ישר לפרצוף שלו, אבל היה רחוב אחד ימינה. אמרתי לאוקראיני הזה: אתה תוביל אותנו רחוב אחד ימינה ואחרי זה הדרך הקצרה ביותר. אבל הייתי חייב לעבור דרך המפקדה של המשטרה הגרמנית, זה היה מול בית-הכנסת הזה שראית בצילום הגדול, ממול היתה המפקדה שלהם והמחסנים שלהם. אני פוגש את המפקד שלהם רול, הוא שואל אותי: מה זה? אני אומר: יש לי פקודה מהאופטמן דטה להביא את האנשים האלה למחסנים של הרהיטים. הוא מסתכל כך, ואני אומר לו: אם אתה לא מאמין הנה הטלפון שלו. הוא אמר: תיסע הלאה. הוא ראה גם אותו. כך הבאתי אותם בשלום למקום הזה, אבל זה לא רשמי, הגרמני המנהל שם לא חייב לדעת את זה. היהודי בירנצוויג זה שנתן לי כסף להוציא את אחי מבית-הסוהר נתן לי סטירת לחי על כך שהבאתי אותם בלי אישור והוא אחראי, מה יהיה פה?

בכל אופן היו עוד אנשים, אני לקחתי את אבי לאיזה בוידיים שם, אבל הוא היה קשה נשימה הוא סבל נורא. את אמי לקחתי למטבח, את אחי ואת אשתי שהם היו צעירים לקחתי לעבודה. לבירנצוויג היה יחס לאחי, כיוון שאחי היה

סוציאליסט גדול, לכן היו להם קשרים. הוא נשאר, והוא היה המוביל של האוכל לכל מיני מקומות.

אני אספר לך בהמשך מה זה נתן לנו. אבל אבי לא יכול היה להישאר שם, אז קשרתי קשר דרך הטלפון של הגרמני הזה שהיה אחראי במשרד על המחסנים של הרהיטים, והוא טלפן לבית מחוץ לגיטו איפה שהיה מקום העבודה של אבי. הם הסכימו, אני הבאתי אותו לשם, והוא נכנס לעבודה. אבל אחרי זה קיבלתי טלפון שיהיו שם חיפושים ועושים שם סלקציה בבית, לכן באמצע היום לא יכולתי להגיע. הבוס שלו לקח אותו למחבוא באיזה שולחן גדול כזה בפנים, אבל לפני האקציה כשדגנהרט הזה בא, הוא אמר שהוא לא רוצה לתת את ראשו בשבילו ואמר לו לצאת. אבל הוא הלך לדגנהאט, הוא אמר לו שאבי הוא בעל מקצוע הכי טוב שיכול להיות, ודגנהרט אמר: גם לאיפה שהוא נוסע צריכים בעלי מקצוע כאלה. הוא לקח אותו, ושלחו אותו לטרבלינקה.

אני באתי באותו היום אבל הוא לא היה כבר, רציתי לקחת אותו בחזרה. על מצפוני היה כל השנים זה שלא הצלתי את אבי. קיבלתי דרישת שלום מאחד שברח מטרבלינקה שראה אותו נכנס לתא הגזים. אני מניח שבדרך בקרון הוא לא החזיק מעמד, אבל האיש הזה שחי בקיבוץ, (הורידו לו רגל) אמר שראה אותו.

ש: כאשר היו המשלוחים מה אתם ידעתם על הכיוון על המטרה?

ת: ידענו אז ששולחים אותם להשמדה, לא בבירור אבל להשמדה, לאן לא ידענו. ידענו מאחי מאלה שבאו מהמחותרת הם הביאו ידיעות, אבל אלה היו דברים שהיה בלתי יאומן להאמין בהם, בן-אדם לא תופס את הזוועה הזאת, למה, מה עשו? עוד לא השלמנו עם זה. כשדיברנו עם גרמנים אחד ענה לי: אתם לא כל-כך אשמים במלחמה. היו כל מיני גרמנים, היו גם כמו הגיסטאפו הזה, האם אפשר להאמין? אף אחד לא מאמין שאחד כזה היה קיים. אני מצטער שלא צילמתי אותו, אני גם לא יודע אומנם אם היתה לי אפשרות לשמור על

התמונה, מכיוון שאחרי זה לקחו אותנו מהגיטו הקטן למחנה ריכוז בבית-החרושת הזה שראית בציורים.

ש: אתה אומר שאישה גם היתה איתכם במחסן הזה?

ת: כן.

ש: בתור מה היא היתה?

ת: אני עבדתי בתור תפאורן בתיאטרון, לקחתי אותה ואת גיטתי בתור מנקות, כי הרי היו צריכים מנקות.

ש: זאת אומרת, שהיא היתה גם-כן פחות או יותר מוגנת בזמן הזה?

ת: כן. היה עוד איזה בחור בשביל העבודות הכבדות יותר. השומר של התיאטרון היה פולני אבל היה שייך לעם הגרמנים - פולקסדויטש, והוא היה סוחר עם הבחור הזה שעבד איתנו, הם עשו ביחד עסקים. הבחור הזה הביא איזה דברים למכירה, מצעים של מיטות חדשים, היו עוד במחסנים, הוא גנב את זה הוא נתן לו, הפולני מכר וכך שניהם הרויחו כסף.

אני לא הייתי סוחר לא היה לי שכל לדבר כזה. מה כן עשיתי? שם היתה תיבת דואר בתיאטרון, מכיוון שהיינו קבוצה קטנה של עובדים שם, רק ארבעה איש, לא קיבלנו ליווי, הלכנו ברגל. לו היו עוצרים אותנו הייתי מראה שהנה יש לנו תעודה, ואנחנו הולכים לעבוד בתיאטרון. לא היה כסף ולא היו בולים בגיטו הקטן. אני ציירתי בולים ביד, ואת הבולים האלה הדביקו על מכתבים וזה הלך, לו היה לי היום בול אחד כזה עם חותמת הייתי בן-אדם עשיר. הייתי זייפן לא נורמלי. זה היה נייר של חמאה שרחצתי אותו, זה נייר פרגמנט כזה, ייבשתי אותו, ועל זה ציירתי עם עט מאוד דקה עם טוש וזה היה מדוייק, עובדה שלא תפסו. ציירתי אולי עשרה בולים כאלה ולא יותר, כי זאת לא היתה עבודה של דקות, זאת היתה עבודה עצומה, וגם לא היו תנאים. זה היה לתיבת דואר שם.

כשיהודים בגיטו הקטן גילו שיש אפשרות ללכת איתנו, שלא שומרים, אז אחד

נניח רצה ללכת מחוץ לגיטו כדי לסדר איזה דבר, אז הלך איתנו לתיאטרון ומשם הלך.

יום אחד יפה בא מישהו בשם הקוש קונגרצקי, שהוא היה לפני המלחמה וגם בזמן המלחמה בעל בית-חרושת גדול, משפחה מאוד עשירה, והוא הביא לתיאטרון את בן אחיו הקטן בן עשר אחת-עשרה. מכיוון שהיה אפשר לצאת ולהיכנס חופשי מהתיאטרון כי לא בדקו, הוא שלח אותו ברכבת לורשה אל גוי שהוא בנה לו בונקר. מכיוון שהוא לא השתמש בבונקר בורשה אצל הגוי זה, הוא שלח את הילד הזה לקחת את הכסף בחזרה. הגוי הזה הודיע לגיסטאפו, ולא אמרו לילד הקטן שום דבר, הגוי הזה רק אמר שהוא לא נותן לו. אחר-כך כשהילד הזה חזר, גרמנים הלכו איתו יחד לרכבת, הם באו איתו יחד לתיאטרון. באותו יום אני הייתי מחוץ לתיאטרון, הייתי בבית זונות ציירתי שם מספרים על הדלתות, הייתי לבד רק היה לי עוזר אחד שהחזיק לי את הצבע. הליווי בחזרה היה של זונה, לה היה מותר להוביל יהודי לתיאטרון.

אני חוזר באותו היום לתיאטרון, אני רוצה להיכנס לחדר איפה שהם נמצאים, זה היה חדר מיוחד מאחורי הקלעים. יוצא לקראתי גיסטאפו שאני הייתי אצלו כמה פעמים בבית כיוון שהוא נתן פילם לפיתוח, ואני הבאתי לו את העבודה חזרה. הוא לא שילם אף פעם, אבל תמיד הוא היה מכבד אותי עם כוס וודקה; הוא היה שותה איתי. אבל כיוון שאני לא שותה אלכוהול, כל החיים לא שתיתי, היה לי קשה, אבל פחדתי לא לשתות, לכן מה ששתיתי זה נתקע לי ולא יכולתי לדבר. הוא זכר אותי היטב, והוא ראה אותי אז הוא שלח אותי לקומה יותר גבוהה. אני מסתכל ואני רואה שיש פה עוד מלא גיסטאפו. לא היתה לי ברירה, הוא גם לא דיבר איתי יפה, הוא אמר לי: יותר למעלה, היה יכול גם לקחת אותי. הם באו עם הילד הזה לתיאטרון, הוא הראה שזה הדוד שלו, הקוש קונגרצקי. אני עליתי למעלה לקומה השניה, הסתכלתי לחדר המדרגות למטה,

אני רואה שמוציאים את כולם את אשתי, את גיסתי, את הבחור הזה ואת קונגרצקי עם הילד.

התברר אחרי זה הסבירו לי, למה לקחו אותם? מכיוון שעשו חיפוש, והתנורים הגדולים מחרסינה שהיו באירופה בחורף, הוא הכניס תעודת לידה של אשתו על שם של איזה גויה לתנור, הוא החביא את זה, הם מצאו אותה, והם שאלו אותם: של מי זה? הם אמרו: זה לא שלי. שאלו את גיסתי: זה שלך? היא אמרה: לא. לו היו מודים גם היו לוקחים אותם. לא היו יכולים להגיד שזה של אשתו, הוא גם לא אמר. בו ירו באותו היום בערב, הוא הביא אותם לעוד איזה מקום להוציא עושר, ירו בו על המקום. את הילד הקטן הזה, אמו ישבה עם תינוקת במחסן על-יד המחסן שלנו במגרש אחר בבית אחר באותו הרחוב, שם היא ישבה גם בבונקר כזה, והקטן הזה הביא אותם לאמא, הוא לא ידע סודות. אני באתי לשם, ידעתי שיש שם עוד אנשים. אמרתי להם: תדעו לכם שהגיסטאפו יכול לבוא, וסיפרתי להם את כל העסק. לאף אחד לא היה אומץ ללכת לשם ולהציל את האנשים. ראית פה שלט שאמרתי לך שיש על זה סיפור של לוחמים במחתרת, תפסו אותם. הם חיכו בשער, הגיסטאפו באו ופתחו את השער, אנשי המחתרת חשבו שבאו לקחת אותם לאיזו פעולה. היו שם שישה או חמישה בחורים, אני כבר לא זוכר בדיוק, הגיסטאפו לקחו את כולם. באותו היום ירו בהם בבית קברות, לקחו את התינוקת עם האמא ירו בהן שם במקום, וגם בילד הזה ירו על המקום. כך נגמר הסיפור של הטיול לתיאטרון של אנשים זרים. מאז התחילו להשגיח היטב והשמירה נעשתה הרבה יותר חריפה.

ש: אולי אתה יכול לתאר איך הגעת לעבודה הזאת, מה היית צריך לעשות שם? הגעת לשם דרך הצילום?

ת: כן, דרך הצילום וגם ידעתי לצייר. שם במקום הזה ציירתי הרבה שלטים.

ש: זה היה עבור הגיסטאפו?

ת: זה היה עבור הגרמנים עבור ראש העיר עבור כולם.

ש: זה היה בסטודיו שלכם?

ת: לא בסטודיו זה היה במחסן של הרהיטים.

ש: אבל לפני זה עוד עבדתם גם בסטודיו?

ת: כן, אבל יחד עם היהודים חיסלו את הסטודיו, כשחיסלו את הגיטו הגדול

חיסלו גם את הסטודיו, זה היה בגיטו הגדול.

ש: גם אז עבדת עבור הגרמנים בתקופה הזאת?

ת: כן, גם בסטודיו.

ש: מה אז עשית?

ת: הם הביאו פילם לפיתוח, אנחנו פיתחנו להם ונתנו להם תמונות. גם באו

חיילים גרמנים להצטלם ושילמו, היו מאוד מרוצים. למשל צילמו איזו הוצאה

להורג, שירו באנשים. צילמו יפה מאוד תקין חד יפה, אז גנבתי תמונות.

ש: אתה היית צריך לפתח את זה?

ת: כן, הייתי צריך לפתח ולמסור להם. גנבתי תמונות, אבל אחרי זה שהוציאו

אותנו לגיטו הקטן לא נשאר שום דבר, לו היה לי את זה אז היו דוקומנטים

בדיוק.

ש: בסטודיו הזה היית עד האקציות?

ת: כן, עד האקציות.

ש: ואז עברת למחסן?

ת: כן, ביום כיפור עברנו למחסן.

ש: ב-42'?

ת: כן.

ש: בתקופה של הגיטו הגדול שאלתי, האם הייתם צריכים לעבור אליו מהבית שלכם

קודם או שהבית שלכם היה בתחום של הגיטו?

ת: בגיטו הגדול באתי לבית שלנו הוצאתי את ההורים, את אחי, את אשתו ואת

אשתי, הוצאתי אותם ביום כיפור אחרי-הצהריים, אחרי זה באתי לקחת מהבית

שלנו אל המחסנים, משם לקחתי את כולם. אנחנו עברנו כבר פעם אחת דירה.

ש: הייתם צריכים לעבור לתוך הגיטו?

ת: כן, עברנו לתוך הגיטו החצי גדול, הבינוני. היה שלוש פעמים גיטו, היה גיטו אחד גדול, היה גיטו קטן יותר והשלישי היה קטן מאוד, אם זה מעניין אותך יש לי גם תוכנית של הגיטו הקטן. עוד סיפורים לא היו חסרים. לקחו אותם.

ש: מי זה אותם?

ת: את אשתי, את גיסתי ואת הבחור הזה שעבדו בתיאטרון, הם נעלמו.

ש: בעקבות העניין עם הילד שחזר מורשה?

ת: כן. לא ידענו מכיוון שהיינו בטוחים שבית-סוהר זה מה שידענו שאחי יושב שם, ואת הבחור באמת הכניסו לשם לבית-הסוהר. אבל בית-סוהר לנשים עשו בבית-ספר אחר לגמרי עם מרחק זמן נסיעה קצר מהמקום הזה. איך נודע לנו בכלל על זה? היה גוי אחד בשם ברייסקי שבזמן שהיינו במחנה עבודה בבית-חרושת היתה לו איזו בחורה שהוא התאהב בה והוא דאג לה. אמי חלתה שם בטיפוס והיינו צריכים איזו תרופה או לפחות לחם לבן שהיא תאכל, והוא היה מספק כיוון שהוא הכיר אותנו עוד כשהיינו במחסן לפני שהיינו בבית-חרושת. הוא גילה שיש בית-סוהר לנשים בבית-הספר הזה, והוא חיפש איזו דרך כדי שאפשר יהיה ליצור איתן קשר. הוא בא עם הצעה שאנחנו ניקח את הלחם נפרוס אותו, נכניס שם שוב מטפחת כמו שאז, ונשלח דרך הדואר על שם קרולה סוקובסקה וזה הגיע. ליהודים לא היו נותנים, אבל חשבו שקרולה סוקובסקה זה שם פולני, ולכן זה הגיע לשם, הגיע לשם וזה הלך טוב. אבל היו צריכים גם לקנות שם את השוטר, ודרך ברייסקי הזה, שדרך אגב, הוא מת אחרי המלחמה כיוון שהוא יושב בבית-סוהר, בגלל שבן משפחה שלו הלשין עליו לגרמנים שהוא שומר איזו יהודיה במחבוא. ברייסקי הזה התנקס בקרוב שלו אחרי המלחמה, לכן עצרו אותו, והוא מת בבית-הסוהר. אנחנו באנו להעיד במשפט שלו, אבל זה לא עזר, אמרנו את כל הדברים הטובים שהוא עשה אבל זה לא עזר, כיוון שאת היהודיה הזאת שהוא החביא הוא לקח ממנה כסף, לכן הוא קיבל מאסר עולם ומת בבית-הסוהר.

מצאנו דרך ושלחנו מכתב דרך ברייסקי הזה. הוא נתן את זה לשוטרת, בלילה היא פותחת את הדלת, מוציאה אותה, נותנת לה את המכתב, ואומרת לה שהיא תכתוב חזרה שהיא קיבלה. אבל בפנים היו סך-הכל שתי יהודיות, היתה עוד יהודיה אחת שתפסו אותה מחוץ לגיטו, היא ישבה בבית קפה, ואיזה פולני הכיר בה שהיא יהודיה. הן סיפרו שהיא היתה יפהפיה והיא בלונדינית. באו באמצע היום לקחו אותה, היא רצתה ללבוש משהו, אמרו לה: את לא צריכה. זה ידוע שמשם נסעו, שזאת היתה הדרך לבית קברות.

קראו לה, והיא אמרה להם לא לספר בפנים כי היו רק גויות אנטישמיות, ושהיא לא תספר בפנים בשביל מה קראו לה.

ש: השוורת אמרה לה?

ת: כן, השוורת הזאת. היא סיפרה לגיטתי שיש עוד שעושים בשבילן. שוב חיפשנו דרך איך להוציא אותן, ידענו שאפשר עבור כסף, אבל לנו אין כסף. מאיפה היה לי בכל זאת כסף? אני צילמתי וחתמתי על קן קארטן, תעודות זהות בשביל לא יהודים. צילמתי, הדבקתי תמונה, וחתמתי בשם הגנרל גוברנר (המושל). אני זייפן בחסד עליון, הוא לא היה מאמין שהוא לא חתם. את התעודות קיבלנו מהמחתרת, את החותמת עשינו, נתנו וזה הלך. בעד זה המחתרת לקחה הון כסף, כל יהודי שרצה להימלט מהמחתרת לקחה כסף. אני באתי למחתרת ואמרתי: אני צריך להוציא אותן, אני צריך כסף. הם נתנו לי. מאיפה היה להם כסף? הם באו כל לילה לאנשים שהיה להם כסף, הם אמרו: אם לא תיתן אנחנו עוצרים אותך, ובכוח הוציאו מהם כסף. היה שם מקרה אחד שיהודי אופה, נמוך כזה טיפוס מאוד לא סימפטי, שהוא היה בקשר עם האופטמן דטה, הוא הביא לו את כל הידיעות על מה שנעשה בגיטו. הוא סיפר לו שמכינים בגיטו איזו התנגדות, לכן עשו שם יום אחד שמח בגיטו, ואותו החליטו לחסל.

ש: את האופה?

ת: כן, את האופה הזה. באו אליו בלילה אמרו לו שהם רוצים ממנו כסף, הוא אמר שאין לו אז לקחו אותו. לקחו אותו והחזיקו אותו כי רצו לדעת מה הוא סיפר. הרביצו לו מכות רצח, הוא השאיר ילדה וילד, לילדה והילד נתנו כסף כדי שיהיה להם ממה לחיות, ולו מהמתרת לא נתנו לאכול ולא לשתות כדי שהוא ידבר. בסוף כשהוא דיבר הוא רצה לפחות לשתות, נתנו לו והוא נפל על המקום. קברו אותו באיזה מחסן עד היום לא יודעים לא מסרו איפה קברו אותו, זה היה הסוף של האופה הזה. אחרי זה באו לחסל את הגיטו אחרי המקרה שחיסלו את האופה הזה.

ש: בינתיים מהמשפחה שלך מי עוד נשאר?

ת: אשתי, אמי, את אבא כבר לקחו. שני אחים של אשתי וגיסתי.

ש: מה היה עם אח שלך באותו זמן?

ת: את שלי היה איתנו יחד במחנה ריכוז. קראו לו סולקובסקי לא קושניר.

השגתי את הכסף, ובאו להגיד לי דרך המשטרה היהודית היה שם אחד בשם פרסול, שהיה המפקד שלהם, והיה מכיר שלי אחד בשם קורלנט, הם הדריכו אותי מה עלי לעשות. היו לי דולרים. הגיסטאפו הזה שהם היו איתו בקשר אני אפילו לא ראיתי אותו בעיניים, הוא אמר שהוא לא רוצה דולרים, הוא רוצה כסף פולני. הייתי צריך להחליף, אז הלכתי אצל יהודים מכירים הכי טובים, חברים שלי, והם נתנו לי חצי מחיר ממה שזה היה שווה, אבל זה היה גם הרבה כסף. ביום הזה אני לא הלכתי לעבודה למחסנים, נשארתי בגיטו, כיוון שאמרו לי שיבוא אוטו משא יעמוד לפני המשטרה היהודית לפני הבית, ושאני אשים את הכסף על המושב של הנהג. נשארתי בגיטו, ולהישאר בגיטו זה היה עונש מוות. פגש אותי המפקד של הגיטו, גרמני בשם סופאק שמן, הוא שאל אותי: מה אתה עושה פה? אמרתי לו: אני הולך למכבסה, היתה לי ערימה שלמה. אמרתי שאני הולך למכבסה, והמכבסה היתה בדיוק מול הבית של המשטרה.

הלכתי לשם, בא קורלנט, הוא אמר לי: תשים ותלך הביתה. הוא עוד אמר לי: מחר הם יהיו בבית. עבר מחר עבר מחרתיים. היה עוד דבר, הייתי צריך לשלם גם בעד הבחור הזה, לאשתו היה הרבה כסף אבל היא אמרה שאין לה, אז אני הייתי צריך לשלם.

ש: איזה בחור?

ת: הבחור שלקחו אותו יחד איתם שעבד שם בתיאטרון, זאת היתה קבוצה ביחד. הייתי גם צריך לשלם בשבילו, לא היתה ברירה, כי רציתי אותן. הלכתי הביתה, אני מחכה שבוע והם אינם, אין כסף וגם הם אינם. מה עושים? האוטו של השטאט הופמן של ראש העיר היה אצלנו במוסד שם במחסנים, היה שם גם מוסד של תיקונים של מכוניות. דרך אגב, במוסד הזה היו מייצרים את הרימונים בשביל המחתרת. האוטו שלו היה גדול שחור ענק, שם במוסד טיפלו בו ועשו בו תיקונים. בחור אחד בשם מיכה שויסקופ שהוא היה גם מהמחתרת, אמרתי לו מה המטרה, שאני צריך להיודע אם הם ישנם או לא ישנם, מה לעשות איתם. לקחנו את האוטו, אני ציירתי שלט: שזו נסיעת נסיון. בכל העיר הכירו את האוטו של השטאט הופמן. אני נסעתי איתו, עצרנו לפני בית-הסוהר, יש שם בניין של בית-ספר עם חלונות ענקיים אבל עם סורגים. אני יצאתי מהאוטו כאילו שאנחנו מתקנים משהו, ואני צפרתי, ובאו פרצופים אבל מי יכול היה להכיר. התברר אחרי זה לפי מה שהן סיפרו שהן פחדו לעלות על החלון בכלל, הגויות לא נתנו להן בכלל להרים את הראש, עוד אמרו להן: כשיקראו לכן תנו לנו את השמלות, בין כה וכה יירו בכן. בצורה כזאת הן ישבו שם בין קהל כזה. אחת הרגה שם את הבעל, השניה הרגה את השכנה. בא השומר של השער, הוא שאל: מה פה? אמרנו שאנחנו מתקנים, הוא אמר: פה אסור תסעו הלאה. לא היתה ברירה היינו צריכים לנסוע. באנו הביתה ולא הצלחנו, לא ידענו שום דבר.

אבל אחי לא נתן מנוחה, הוא היה נוסע עם הסוס הזה לחלק את האוכל, הוא אמר לי: בוא ניקח את העגלה עם הסוס, ניקח את המתקן של האוכל. היה שם

כלב זאב גדול ענק שקראו לו רקס, לקחנו אותו נסענו שם לפני הבית, ואת הכלב זרקנו. את הכלב הם גם הכירו כל אחד הכיר שם את הכלב הזה, היו צעקות עד לב השמים: רקס בוא הנה! שוב רואים פרצופים ולא מכירים אי אפשר לראות זה מדי רחוק. שוב אכזבה חוזרים הביתה, והן ישנן.

ש: היו בבית?

ת: בבית בגיטו הקטן. הן היו מלאות עם כינים, אחת לא זזה מהשניה, הן היו כאילו דבוקות אחת לשניה. זה היה הסיפור של הגיסטאפו.

ש: בתור מה אמא שלך נשארה בינתיים?

ת: היא היתה מבשלת שם במחסן במטבח, היה שם חדר אוכל שנתנו לנו לאכול, אנחנו לא חזרנו הביתה לאכול, אלא אכלנו שם במקום בעבודה.

ש: איפה זה היה?

ת: במחסנים של הרהיטים.

ש: מה היתה העבודה שסיפרת קודם שהייתם צריכים לעשות בתיאטרון?

ת: אני הייתי צייר תפאורות, והן היו מנקות.

ש: היו עושים באותו זמן הצגות?

ת: ועוד איזה, איזה הצגות. היו שם הצגות: היהודי זיס, הרפגון של מולייר מה שעכשיו הולך פה בתיאטרון, אבל בצורה אחרת לגמרי, כמו שהם רצו. ההצגות היו לרוב בשביל היילים שהלכו לחזית, לפני שהלכו לחזית היו ההצגות האלה. הגרמנים שם סידרו תיאטרון למופת, סימנס בא עם כל המכשירים המודרניים ביותר, עשו שם הכל מחדש, עשו תיאטרון כמו שצריך.

ש: היה מישהו שהשגיח עליכם?

ת: שם לא.

ש: מי אמר לכם מה לעשות כל פעם?

ת: הפולקסדויטש הקאופ הזה הוא היה אחראי עלינו, אבל הוא היה אחד משלנו, אפשר נניח היה לקנות אצלו בשר חזיר.

ש: המגורים היו בתוך הגיטו הקטן?

ת: כן, בתוך הגיטו הקטן. היו שם שלושה רחובות, היה רחוב אחד רק של בחורים, היה רחוב של משפחות ובחורות, והיה עוד רחוב קטן כזה שהיו שם רק בחורות, הרבה בחורות. כל בוקר היינו במסדר ספרו אותנו כמה שיש, כל אחד הלך למקום אחר לעבודה, ואם היתה קבוצה גדולה זה היה בליווי.

ש: כמה אתם הייתם בקבוצה הזאת, ארבעה?

ת: מקום העבודה שלנו היה המחסן של הרהיטים, ומשם הלכנו לבד לתיאטרון הארבעה איש, כמו שהלכו נגרים, כמו שהלכו צבעים, כמו שהלכו כל מיני בעלי מקצוע. יש עוד הרבה סיפורים על מה שקרה שם.

ש: חוץ מתפאורות מה עוד היית צריך לעשות?

ת: הסתכלתי בהצגות, היו בינינו גם שראו קוסמים, והקוסמים היו מציגים שם מתחת לבמה היו עוד עובדים לא יהודים, אז את החכמות שלהם הם היו מראים לנו, ואנחנו ראינו איך השקר הזה הולך, כיוון שמהצד ראיתי את זה אחרת ומהבמה ראו את זה אחרת. היה נניח סולם שבחורה יפה צעירה עלתה על הסולם, פתאום היא נעלמה, ראו שהשמלה שלה נופלת על הריצפה והיא איננה. מה התברר? הרקע היה שחור קטיפה, ואחרי כל מדרגה של הסולם מסך של קטיפה נפל והסתיר אותה, היא עמדה שם על קטיפה שחורה בשתי הרגליים והיא זרקה את השמלה, כל אחד שם האמין שהיא נעלמה, ועובדה שהשמלה ישנה והיא איננה. אנחנו ראינו שהיא עומדת, וכמעט כל הקסמים היו על דבר כזה.

אחד היה שם בין הקוסמים, הוא ראה אותנו שאנחנו יהודים, והוא אמר לנו בתוך האוזן שגם הוא יהודי, אבל הוא היה בתור גרמני.

ש: איך היו התנאים שלכם מבחינת מזון?

ת: מבחינת מזון היה רע, אכלנו שם במחסנים, אבל למי שהיה כסף היה קונה בחוץ, היה קשר עם הגויים.

היה יהודי אחד יקר בשם ד"ר וולברג, שהוא היה קצין בצבא הפולני, כל היהודים שנאו אותו, למה? כיוון שאם היה איזה יהודי מועמד לגיוס הוא

היה מכניס אותו לצבא, אבל יהודים לא הלכו ברצון לצבא. אחרי זה במלחמה כשהוא היה אחד מהשבויים...

צד שלישי:

ש: בגיטו אתם גרתם כולכם ביחד?

ת: כן. היה רחוב אחד רק של בחורים רווקים, ברחוב השני היו משפחות מצד אחד ובחורות מצד שני וברחוב השלישי היו גם רק בחורות, זה היה קטן מאוד. בכניסה של הגיטו הקטן הזה היה מגרש גדול שקראו לו שוק כביכול, שם היו המסדרים, ושם היו כל האירועים שקרו, כל בוקר יצאו למסדר, חילקו לעבודה, קבוצות גדולות הלכו לבית-חרושת הזה שסגרו אותנו שם במחנה סגור.

ש: אתה מתכוון לבית-חרושת האסאג (Hasag)?

ת: כן, האסאג פלצרי. לפני זה אני עוד הייתי בבית-חרושת אחר, מפעל ברזל ענק גדול על-יד בית-הקברות היהודי, זה היה שם מפעל ענק גדול, אותי לקחו לשם.

ש: זה אחר-כך?

ת: כן.

ש: הגיטו עצמו היה סגור?

ת: סגור הרמטי מכל הכיוונים עם שומרים גרמנים ואוקראינים. מי שהתקרב לגדר התיל ירו בו. היה לי מקרה שאיזה שוטר שהכיר אותי, היו גם הרבה קונים מהמשטרה נחמדים מאוד. הוא בא אלי ואמר שהוא צריך אותי, למה הוא צריך אותי? יש חנות של צילום ושם דורשים לעבוד. הוא בא לגיטו הקטן כדי לקחת אותי, אמרתי לו: אדוני, שברו לי אתמול את המשקפיים אין לי. הוא לקח אותי לחנות, עשו לי משקפיים, הוא שילם, קראו לו שמידט, והוא לקח אותי לחנות שהיתה שם עבודה. שם הביאו אוכל מהמסעדה, אבל לא יכולתי לאכול מכיוון שידעתי שלהם אין ואני פה אוכל? אמרתי להם את זה והם לא הבינו.

בעל החנות אמר לי: תשמע, אתה הולך לגיטו ושם יש דולרים, אתה תביא אתה תרויח.

ש: מאיפה היית צריך להביא את הדולרים?

ת: מהגיטו מהיהודים, הם ידעו. השוטר הזה שמידט לא היה שונא יהודים, הוא היה ידוע. זה לא היה עסק בשבילי, וכשהוא בא בחזרה להעביר אותי לגיטו אחרי סוף העבודה, אמרתי לו: שמע אדון שמידט זאת לא עבודה בשבילי, אני לא מתעסק בזה, אני לא יודע, אני לא סוחר לא מבין. הוא אמר לי: יחסלו אותך. אמרתי לו: מה שיהיה עם המשפחה שלי יהיה גם איתי. הוא אמר לי: אתה יכול לברוח אתה לא נראה בכלל כמו יהודי, אני אאפשר לך. אמרתי לו: לא, הם ימותו גם אני, הם ישארו גם אני. הוא הסתכל עלי כך, הוא לא הבין.

הוא הביא אותי למשרד שלו שהיה לו בבית עזוב, שם יהודים עוזרים לו, הוא נתן לי תיק מעור כדי שיהיה לי תיק, הוא נתן לי עוד כמה דברים, נתן לי מברשת גילוח ועוד כמה דברים קטנים. הוא פותח מגירה היה שם כסף, שאלתי אותו: אתה תיתן לי לצאת לקנות? הוא אמר: לא, זה לא. אמרתי לו: אני לא צריך כסף. הוא לקח אותי והוביל אותי לגדר התיל של הגיטו, אבל מצד אחר מול הכניסה, הכניסה היתה לגמרי ממקום אחר. בדרך פגשנו את אחד הרוצחים הגדולים ביותר שבמשטרה, קראו לו הנטקה. הסתכלתי על הפרצוף שלו, היה לו שיער לבן ופרצוף של חיה. אני צילמתי גם אותו, הוא גם הכיר אותי, והוא הולך עם האקדה ביד. שמידט הזה אומר לי: אנחנו נפתח לך את הגדר תיל ותכנס, אמרתי לו: לא, הוא יירה בי, שתדע לך. הוא ככה הסתכל עליו, הוא אמר: לא, היום לא. הוא לא מבטיח מתי, אבל היום הוא לא יירה. הוא היה ידוע, אם הוא היה רואה הוא היה יורה גם דרך גדר התיל, לזכותו היו מאות של הרוגים. כשהיו צריכים להרוג את מישהו הוא היה הראשון. אני אמרתי לשמידט שאני לא הולך, כי הוא יירה בי ואני מפחד. הוא העביר אותי עד השער, הוא הכניס אותי בדרך יפה.

ש: אתה אומר שהפרידו בגיטו בין גברים לנשים?

ת: כן, במגורים, אבל היו יכולים לטייל ברחובות.

ש: עם מי אתה היית?

ת: עם המשפחה שלי, עם אמא שלי עם אחי עם אשתי ועם אשתו, קיבלנו חדר אחד באיזה מקום עלוב.

כל בוקר היה מסדר, מחלקים את הקבוצות, סופרים יש ליווי והולכים לעבודה. יש ילדים שצריכים להעביר אותם, אין מה לעשות, יש שלג.

ש: לאן להעביר אותם?

ת: להעביר אותם לגויים, הגויים יבואו לשם לאיפה שאנחנו נמצאים, היתה להם כניסה לא כל-כך רשמית, אבל אירגנו ובאו.

ש: אתה מתכוון להסתיר?

ת: לקחו ילדים בעד כסף או משהו, נתנו להם שיקחו את הילדים אל הגויים. יש מישהי ניצולה שהיתה בת שנתיים, היא נמצאת פה בארץ, זאת הבת של האישה הזו שכתב את הספר של ליבר ברנר, שמה הלינקה ברנר. שמו אותה בשק, היא היתה שם במרתף מכוסה, לקחנו אותה על הגב בשק, אבל היא התחילה לבכות, מה עושים? הולכת קבוצה של ארבעים חמישים איש, מה עושים? היתה פקודה לשיר בקול רם אז שרנו, כיוון שכשעוברים יש גרמנים, וכדי שהם לא ישמעו שרנו בקול רם. הם הסתכלו עלינו, מה הם כל-כך שמחים. כך העברנו אותה, העבירו אותה לגויים, צבעו לה את השערות, כי היא היתה שחורה כמו פחם, עשו לה שיער בלונד, היא ניצלה והיא ישנה פה בארץ. על זה יש סיפור נפרד איך שהיא חזרה, והיא עד היום קוראת אמא לאמא הזאת הפולניה, היא לא רצתה לחזור לאמא שלה האמיתית, אבל בסוף היא חזרה. היום אמא שלה האמיתית והאבא נפטרו פה, היא נוסעת עוד היום לפולין לאמא, הביאו אותה מפולין, והיא קיבלה בתים שלמים, היא חסידת אומות העולם, היא קיבלה מפה מיד-ושם, היא הגיעה לפה. היא עד היום נוסעת אליה. זה הסיפור על הלינקה

ברנר, והיו עוד ילדים לא רק היא. צילמתי בגיטו את אלה שרצו לצאת, אבל היה צריך לפתח.

ש: לזייף תעודות?

ת: כן. הייתי צריך לצלם אותו שהוא נראה לא כמו יהודי אלא כמו גוי. על הדבר הזה יכול להתגבר רק צלם טוב, זה תלוי בתאורה, על-ידי התאורה אפשר לשנות לגמרי פרצוף, זה תלוי באיזה כיוון באיזה אופן נותנים את התאורה. בחדר איפה שגרנו היה לי ארון, בארון פתחתי שתי דלתות היה רקע, היתה נורה שכיוונתי, והמצלמה היתה ביד. צילמתי מישהו, שילם והלך, אבל הייתי צריך לפתח. לקחתי את זה למבח לאגר, שם היתה לי המעבדה.

ש: למחסן רהיטים הזה?

ת: כן, שם היה תדר איפה ששמתי את כל ציוד הצילום של הסטודיו, היה לי שם מפתח ושם פיתחתי את זה. אבל קרה שבדרך למבח לאגר היו חיפושים, ויש לי פילם, יש לי מצלמה, ואם הם יחפשו אלוהים ישמור. הוצאתי מהר את הפילם ושיחקתי איתו ביד, הם ראו את זה, הסתכלו מה זה, אמרתי להם: קחו לכם. לכן הוא זרק כי זה לא שווה, והוא כבר לא חיפש את המצלמה. אבל צריכים את הבחור הזה לצלם טוב, והיו בגלל זה סיבוכים, אבל כך העסק הלך. שילמו על זה הרבה כסף. את זה היו יכולים להרשות לעצמם אלה שהמחתרת שלחה אותם, שאפשר היה להאמין להם. היה שם שוטר אחד בשם רוזנברג שהרגו אותו בגלל שהוא היה מוסר את כל הידיעות. הוא היה עם סרט כזה של שלוש נקודות, אתה יודע מה השלוש נקודות אומרות: אילם, חרש, צהוב עם שלוש נקודות. הוא היה משחק את החרש, הוא שמע הכל והעביר הכל.

חיסלו אותו, ואיך? הוא בא לבקר במקום שהיה שם קיבוץ, ושם היתה המחתרת, היו שם בנות על הכיפאק, ישנן פה היום כמה. כשהוא בא לבקר כדי להודיע מה שהולך, מישהו עשה קצר. הוא הלך לתקן את הקצר, והוא עמד על כסא. הם שמו לו חבל על הצואר, וקברו אותו במקום סודי כדי שלא ידעו. אבל זה היה האות לחיסול הגיטו, כיוון שאלה שקיבלו ממנו את הידיעות הפסיקו לקבל.

הם התחילו לחפש אותו, הוא איננו, אבל ממה שהוא כבר מסר היה ידוע, שיש מחתרת.

המחתרת הזאת עשו תעלה מחוץ לגיטו, עבדו שם רק בשכיבה, הרבה אנשים עבדו. דרך אגב, הגיס שלי, אחותי נפטרה עוד בשנת '37, אבל הוא נשאר שם הוא היה במחתרת, והוא עבד שם בחפירות. היתה בעיה איפה לשים את האדמה. שמו בתיקים במקום העבודה, ושם שפכו. זה לקח הרבה זמן, זה לקח חודשים, אבל עשו את זה בסוף, והוא גילה את זה, גם האופה כנראה גילה את זה וגם השוטר הזה רוזנברג.

ש: הוא היה באמת חרש?

ת: לא, הוא לא היה חרש, הוא עשה את עצמו חרש. לא היו מקבלים אותו בכלל למשטרה אם הוא היה באמת חרש.

ש: את העסק של הצילום גם המשכת בתקופה ההיא עבור הגרמנים?

ת: לא, חיסלו את המעבדה חיסלו את הסטודיו.

ש: הם לא ידעו שיש לך שם ציוד?

ת: לא, הם לא ידעו, רק אחד ידע אותו אחד שהוביל אותי לצלם את הימלר, הוא נתן את הפקודה להוציא את זה, הוא עוד אמר לי: אולי אפשר פעם יהיה לבנות את זה מחדש. הוא ידע כבר שמחסלים, אני עוד לא ידעתי אז התפלאתי. אני ניצלתי את זה למעבדה, ומהמסכים שהיו שם תפרתי לי קומבינזון, זה חולצה עם מכנסיים ביחד, לא היה לי יותר מאשר חולצה אחת, ובזה הלכתי.

ש: מה הסיפור עם הימלר?

ת: יום אחד היה יום שלג וגשם, אני הייתי בסטודיו, ובא הינדרמן הזה, הוא לא היה אס.אס הוא היה אס.אה, הוא היה ממונה על המחסן של הרהיטים, והוא היה גם ממונה על הרשיונות שהוא נתן ליהודים שיכולים ללכת אחרי שעות הסגירה מחוץ לגיטו, ובגלל שעבדתי בשבילם היה לי רשיון. הוא בא עם אופנוע, הוא לקח אותי בסירה, הוריד לי את הסרט, הוא אמר לי עוד בגרמנית: אתה תהיה קוסם ואתה תעשה מהר. הוא לקח אותי לבית שהיה של

יהודי קודם, וילה, ושם היה גר ד"ר וונדלר שהוא היה כביכול ראש עיר, בעצם משהו יותר גדול מראש עיר, המפקד של העיר. שם עמד אוטו בחצר, עמד שם ד"ר וולברג ועוד איש אחד במעיל ארוך של עור, גם הוא היה במדים וגם וונדלר היה במדים. אני צילמתי אמרתי תודה רבה, הוא הביא אותי בחזרה, והוא חיכה עד שפיתחתי. כשפיתחתי את זה, הוא רצה מהר, אז ייבשתי את הפילם וכל זה, אמרתי לו שהפילם הזה זה סוג E.S.S., יש סוג של פילם שקוראים לזה E.S.S. עם רגישות מסויימת כיוון שהיה חושך והיה גשם, אז השתמשתי בפילם של רגישות גבוהה. הוא ענה לי: כן, כן, אתה צודק זה מפקד האס.אס.

ש: הוא חשב שהתכוונת שזה מפקד האס.אס?

ת: כן, כך הוא חשב. אז אני מסתכל ואני רואה שזה הימלר, ימח שמו וזכרו. למה הוא בא לשם? כי התקינו תותח במנזר, לכן הוא בא לבקר, ואולי הוא גם נתן פקודות נגד היהודים, זה אני לא יודע. בכל אופן כשהיהודים החשובים שהיו ממונים עלינו נודע להם, הרי סיפרתי לכל אחד מה אני צילמתי פה, קיבלתי בשביל זה הרי זוג סוליות. אבל הוא לא נתן לי את זוג הסוליות, הוא שלח אותי ליהודים הממונים עלי שיתנו לי את העור הזה, כי לא היו סוליות של עור, יהודים הלכו עם סוליות של עץ למי שלא היו נעליים. כשסיפרתי להם על מה אני מקבל את זה, הם אמרו שאני פושע.

ש: למה?

ת: בגלל שלא יריתי בו, אבל לא ידעתי שזה הימלר, מה אתם רוצים מהחיים שלי? לו הייתי יודע אולי הייתי יורה בו, אבל לא ידעתי. זה הסיפור על הימלר.

אחר-כך העבירו אותנו למתנה עבודה להאסאג פלצרי, זה היה מחנה שהייצור שם היה של תחמושת ושל שטוסרום, זה היה מתקן חדש משהו נגד טנקים, לכל חייל היה דבר כזה, אלה היו בעצם רקטות, כשהוא ירה עם זה מהכתף הטנק התחיל לבעור, שם ייצרנו את זה.

ש: טילי כתף?

ת: כן. כשרוקנו את הגיטו הקטן ירו בכל אלה שהיו חשובים, זאת אומרת, שם היתה משרתת אחת של האופטמן דגנהרט של המשטרה, בחורה יפה נהדרת בשם הלנקה טננבאום. אמרו שהיא מלכת אסתר, היא היתה משרתת אותו. אני זוכר שבנו בשביל הגרמנים מזוודה מעץ, ואני עשיתי אינקרוסטציה של פורנירה ומונוגרמה שלהם. היא הביאה לי לעשות בונבונירה ענקית עם המונוגרמה שלו. היא היתה מטיילת חופשי עם האישור שלו, היא באה למבה לאגר הזה, ושם עשיתי את הבונבונירה מקטיפה ירוקה ואת המונוגרמה והכל, זאת היתה הצלחה גדולה, הם טפחו לי בכתף מרוב התלהבות, זה היה יוצא מן הכלל. בשביל הגרמני האחד הזה שאני מספר לך עליו הלכתי להעיד נגדו, ועשיתי גם מזוודה לגרמני אחד, ולעוד אחד שהיה רוצח לא קטן עשיתי גם מזוודה. אבל שכחתי איך האותיות שלהם, אז הלכתי מהמבה לאגר מסביב, שם היה המקום של המשטרה במחסנים, במקום הזה הלכתי לשאול, ופגשתי אותם את שלושתם בדרך. הלך ההנטקה הזה שאני פחדתי שיירה בי, הלך הקיפש הזה עם הפרצוף של בובה שבשבילו עשיתי מזוודה ועוד אחד בשם שלוסר, שנסעתי להעיד נגדו בגרמניה, פעמים לא רק פעם אחת. אני ראיתי אותם, הם עצרו אותי ושאלו: לאן אתה הולך? אני מראה להם את הציור שלי, ואני אומר להם: אני שכחתי, האם האות הזאת נכונה, זה שלך? הם אמרו לי וציירו לי, ופתאום מאותו מקום שאני באתי יצא יהודי אחד בשם בידה. הנטקה הזה ושלוסר הוציאו את האקדחים וירו בו.

ש: מי זה היה?

ת: יהודי אחד שעבד שם איתנו, הוא היה נגר, שמו היה בידה.

ש: למה ירו בו?

ת: הוא יצא מחוץ לתחום. הוא עוד רץ עד לצד השני של המדרכה השניה שהיתה שם גדר, ומתחת לגדר היו שם פסי רכבת, שם הוא שכב כמה ימים. על זה באתי להעיד. העורך-דין שלו שם בגרמניה אמר לי: זה לא יתכן, כיוון שהוא יודע

שהיתה פקודה שמתים קוברים מיד, לכן לא יכול להיות שהוא שכב שם שלושה ימים. אבל אנחנו כל בוקר יצאנו לעבודה וראינו אותו. אני חזרתי ועשיתי את העבודה שלי, וסיפרתי לכולם שראיתי מי ירה בו.

ש: התחלת לספר קודם על החיסול של הגיטו הקטן על כך שהרגו אנשים חשובים.
 ת: הלנקה הזאת שעשיתי בשבילה את הבונבוניירה עבור האופטמן דגנהרט, היא היתה עם בת משפחה אחת גם בחורה יפהפיה בשם סטלה שמואלביץ, היא היתה אצילה. אנחנו ראינו במו-עינינו איך שגיסטאפו אחד מוביל אותן לרחוב איפה שגרו הבחורים, הכל כבר היה ריק הכל כבר עמד מרוכז על המגרש הזה, ושמענו יריות. אחרי זה אלה שנשארו שם יותר זמן על המגרש סיפרו שירו בהן, והאופטמן דגנהרט היה במגרש הזה. היה שם אחד קורלנט, אחד מהגדולים שהכיר אותו, ומשם מה הוא בחר אותי לקבוצה הראשונה.

ש: לעבור להאסאג?

ת: לא, לעבור למפעל הברזל שהיה גם שייך להאסאג "אייזנהוטה" ברקוב. שם עם קבוצה לא גדולה לקחו אותי, ושם הייתי במחנה סגור באייזנהוטה, זה מפעל ענק.

ש: רק אותך לקחו מהמשפחה?

ת: כן, ולא ידעתי מה איתם.

ש: למה לקחו אותך?

ת: מצאתי חן בעיניו, הוא ידע, כיוון שעמד אוטו מסע, בחרו אנשים. היה שם ילד, שאלו אותו: איפה אבא שלך? אחד שהביאו אותו לאוטו להרוג אמרו לו: זה אבא שלך, קח. בצורה כזאת זה הלך, היו כאלה שהלכו למוות והיו כאלה שהלכו לעבודה. קבוצה גדולה שלחו להאסאג הזה וגם אמי. אשתי יעצה לאמי שהיא תישאר ותתחבא שהיא לא תלך החוצה, כי פחדו היא היא היתה אישה מאוד מבוגרת. אומנם היא היתה נראית מאוד צעירה, לא היה לה אף שיער שיבה. אבל אמא לא הסכימה, היא אמרה: מה שלא יהיה היא הולכת. הן הגיעו להאסאג.

ש: שתיהן?

ת: שתיהן, אחי, אשתו, אשתי ואמי.

ש: על מתי אתה מדבר עכשיו?

ת: על החיסול של הגיטו.

ש: מתי זה יוצא?

ת: ב-43', אני לא זוכר בדיוק תאריכים.

ש: לאן אתה עברת?

ת: אותי העבירו ברגל למפעל הברזל, אני לא ידעתי מה איתם, ואותם העבירו להאסאג.

ש: המחנה עצמו היה בבית-חרושת?

ת: במפעל הברזל גם היה מחנה קטן, כיוון שלא עבדו שם הרבה יהודים. אותם העבירו לבית-חרושת של התחמושת בהאסאג.

ש: מה היית צריך לעשות במפעל?

ת: שם הייתי צריך לרוקן קרונות של פחם או של רודה, שמזה עושים בתנורים הגדולים ברזל.

ש: מהתקופה הזאת כבר לא התעסקת יותר בציור?

ת: לא, היה אסור לי ללכת במשקפיים, כיוון שמשקפיים זה היה נחשב אינטלגנט, וצלם זה היה נחשב למרגל. שם הייתי

ש: איך היה המחנה, איך היו התנאים שם?

ש: המחנה בהתחלה היה אורווה של סוסים ששכבנו לישון אחד על-יד השני, ואם מישהו רצה להתהפך לצד השני לא יכול היה להיכנס לשכב חזרה. ישנו על קש על הריצפה, אלה היו בהתחלה המגורים. ביום עבדתי בלרוקן קרונות של פחם או קוקס או חומר אחר. זה היה מאוד קשה, כיוון שעם מה שלוקחים את החומר זה קטן אבל זה מאוד כבד, זה ברזל ממש, ולזה צריך להיות בעל מקצוע. היינו שניים על קרון, והבחור שעבד איתי על הקרון היה אחרי ניתוח של פנדציט שהוציאו אותו, אבל הוא לא הודה בזה. הוא היה כנראה בעל מקצוע,

הוא יכול היה לעבוד. הוא רוקן את התצי שלו במשך הזמן הקצוב, ואני נשארתי, לא יכולתי בשום פנים להוריד, לא יכולתי כי להרים ולזרוק זה היה גבוה. בא הפולקסדויטש, הוא אמר שהוא ימסור אותי למשטרה שיירו בי, כי אני מחבל בעבודה. הפועלים הפולנים ראו מה שנעשה שפה יהיה קרבן יהודי, וכשהוא הלך להביא את המשטרה עלו בערך עשרה על הקרון ובמשך כמה דקות רוקנו אותו, הם היו בעלי מקצוע.

ש: הם רצו לעזור לך?

ת: כן, הם רצו לעזור לי, וכשהוא חזר עם המשטרה הקרון היה ריק. הוא אמר לי: יש לך מזל. אני ביקשתי בכל הכוחות להוציא אותי מהעבודה הזאת, כי אני פה אמות, או שיירו בי כיוון שאני לא מסוגל לגמור את זה, או באיזו צורה אחרת. במחלת היה שם מישהו גוי שהכיר היטב את אחי וגם אותי, הוא עזר לי לעבור לעבוד במקום אחר. בנו שם בריכה ענקית, ולמטה בבריכה עבדו רק חצי שעה, ואחרי זה הלכו למעלה, כיוון ששם היתה העבודה הקשה ביותר. לכן אני ביקשתי מהקבלן הממונה על העבודה הזאת: תוריד אותי למטה, אני אוהב שם לעבוד. הם אמרו: אתה רוצה, אף אחד לא רוצה. שם העבודה היתה ליישר בטון. היו לי נעליים, אבל אחרי הביקור שם בבטון הן לא היו שוות. הוא רצה להוציא אותי אחרי חצי שעה, ואני ביקשתי: לא, לא, תשאיר אותי פה, טוב לי פה. שם יכולתי לקבל מכות, פחדתי שהוא יתן לי עבודה שאני לא אוכל לגמור, ופה לא כל-כך משגיחים. הוא השאיר אותי.

אבל בסוף הוא היה צריך לצייר איזה שלט, אמרתי: אני מצייר. הוא לקח אותי, ומה היה השלט? מישהו מת אצלו, והוא היה צריך שלט כזה לארון מתים שהיתה מודעה. ציירתי לו את זה, ואלו במקום שלשם הוא העביר אותי זה היה נגריה, וגם עשו מודלים בשביל הברזל. שם ישב אחד שגם צייר שלטים, אמרתי לו: גם אני יודע לצייר שלטים. הוא נתן לי, וזה מה שנתנו לי לעשות. אני גמרתי אחת שתיים, אז הזקן הזה אמר לי שהוא יזרוק אותי מפה. שאלתי

אותו: למה אתה רוצה לזרוק אותי? הוא אומר: פה לא ממהרים בעבודה, דבר כזה אני הייתי עושה שבוע.

ש: זה השני שצייר שם איתך?

ת: כן, זה השני הוא היה גוי, לא היו לו שיניים הוא היה זקן. אמרתי לו: אם זה כך אני אעשה כך. באתי לשם, והעבודה שלו היתה לשמור על הדלת, כשהוא ראה את הגרמני או המייסטר שנכנס הוא התחיל לצייר, כשהוא יצא הוא ישב כך. אני גם עשיתי כך כמוהו, אף אחד לא בדק אותי, היה לי חלום. אחרי זה נתנו לי לצייר שלטים על הקרונות. אני הלכתי עם כזו מטריצה וציירתי, הייתי חופשי בן-אדם חופשי מצייר, העיקר שלא היה עלי מישהו ממונה. אבל יהודים זה יהודים, אני הייתי צריך לצייר גם על החלונות לצבוע. קיבלתי סולם גבוה, חתמתי עליו במחסן ולקחתי. בא אלי יהודי שאמר לי שהמייסטר שלו יהרוג אותו אם הוא לא יעשה את זה, אבל אין לו סולם, הוא ביקש שאני אתן לו את הסולם, והוא הביא לי את הסולם חזרה. צריך להציל יהודים אז נתתי לו את הסולם, ואני בינתיים ציירתי על הקרונות. הוא לא הביא לי את הסולם, ואני לא ידעתי איפה הסולם. האיש שסגר את המחסן היה צריך את הסולם, וזה היה גרמני אחד אידיוט, היכרתי אותו. הוא אמר לי: אם לא תביא לי בעוד חמש דקות את הסולם אני יורה בך. אני הולך ליהודי ומתחנן לפניו, אמרתי לו: אמרת שתביא, אני אביא רק תגיד לי איפה זה. הוא בקושי הלך איתי ושנינו הבאנו את הסולם, תעשה להם טובה. עוד פעם אחת עשיתי לו טובה, והייתי יכול לאבד את התפקיד בגללו. קיבלתי תפקיד לעשות כתמים של צבע על כל אחד מהחזית ומהגב.

ש: לזיהוי?

ת: כן, שלא יוכלו לברוח. הוא בא אלי, הוא ביקש ממני: תעשה לי עם צבע כזה שאני יכול להוריד, כיוון שאני עומד לברוח. אמרתי לו: מה אתה רוצה שיהרגו אותי? הוא אמר לי: אני הורג אותך. עשיתי לו על דבק שאפשר לעשות

כך שזה יורד. לעצמי ציירתי עם צבע שזה לא יורד, ואצלו עשיתי עם הדבק. הוא לא ברח בסוף, הוא רק היה מאיים עלי. הוא ישנו פה בארץ.

ש: היה לך קשר באותו זמן עם המשפחה?

ת: ידעתי שהם שם, כיוון ששם היה אחד בשם ורקשוץ מילוב, שהוא היה אוהב יהודים, הוא היה מטייל בין המחנה הזה למחנה הזה. במחנה שלנו היה גם ד"ר גלטר, אחד שהכיר אותי טוב מאוד, הוא היה כירורג, והוא פתח שם מרפאה. כשאני ישנתי שם באורווה הזאת שלחו אותי פעם אחת כדי לקחת משם תפוחי-אדמה. אני עם המוט הזה לוקח את האדמה, ואני נתקל במשהו קשה. אני רואה קופסה כזאת ארוכה של עץ, אני פותח, יש שם מלא דולרים כל אחד עשרים של זהב. אני השארתי את זה שם, קברתי את זה עוד יותר עמוק, אני הולך לד"ר גלטר. אמרתי לו: אני מצאתי פה דבר כזה, אני מפתח להגיד. הוא אמר: ששש, זה שלי. ד"ר גלטר הזה עזר לי לעבור משם אליהם. הוא היה חבר טוב של מילוב שהיה מטייל בכל מיני מקומות.

הפסקנו כבר לגור שם באורווה, אלא נתנו לנו ברקים. שם אני הייתי על קומות. כשהייתי שם איפה שציירתי את השלטים מישהו ביקש ממני שאני אצייר לו משהו אז ציירתי ראש של סוס, זה היה עוד רטוב אז תליתי את זה מעל למיטה שלי. בא הורקשוץ לייטר, שהוא היה אחד מהממונים על כל השומרים של המפעל, הוא שאל: מה זה? אמרתי: אני ציירתי את זה. הוא שאל אם הוא יכול לקבל את זה? אמרתי לו: כן, מה אני אגיד לו, לא? אמרתי לו: תזהר זה עוד רטוב, ציירתי את זה אתמול. הוא לקח את זה, והוא שאל אותי: אתה יודע לצייר? אמרתי: כן. הוא שאל: איפה אתה עובד? אמרתי שאני עובד שם ואני מצייר שלטים. הוא סידר לי תפקיד שאני אצייר לו, היה במודה אז לעשות דוגמאות על התקרות. אני עשיתי את המודל הזה על נייר, ציירנו על התקרה, ואחרי זה ציירתי את זה. הוא נתן לי הזמנה כזאת, נתן לי את הגודל של התקרה, הוא הביא לי נייר, אני הייתי על הסוס אף אחד כבר לא אמר לי מילה. באמצע היום אני יכולתי לעלות שם לאיזו פינה בין העצים לשכב

לישון. הזקן הזה היה שומר עלי, אם מישהו נכנס הוא קרא לי. הזקן הזה כל בוקר נתן לי סנדוויץ ולשתות קפה מאותו הבקבוק שהוא שתה. אבל זה היה מגעיל אותי, מכיוון שלא היו לו שיניים, והוא ידע שאני יהודי.

ש: הוא היה פולני?

ת: כן. לא היה לי נעים לא לשתות, ובכל פעם ששתיתי הלכתי הצידה והקאתי. אבל את האוכל הייתי צריך לקחת.

אחד מהמחזרת שאחרי המלחמה הוא היה המפקד של המשטרה בצ'נסטוב, הוא היה מכיר של אחי, גם הוא הביא לי לאכול. באתי לצבוע איזה מתקנים בתנור הגדול, הוא היה עובד שם, והוא נתן לי אוכל עטוף בעיתון. אני אכלתי וזרקתי את העיתון, והוא חזר אחרי זה למחרת ושאל: קראת? אמרתי לו: לא. הוא אמר: אתה אידיוט, בשביל מה נתתי לך אוכל כדי שתקרא את העיתון, כי פה אף אחד לא רואה מה שאתה עושה. אבל לא היה לי שכל לכל הדברים האלה. מדי פעם לפעם הוא הביא לי, ואני פחדתי לקרוא.

היה טרנספורט של גנבים, זה היה מחנה קטן והיו חיים די בשקט עבדו בכל מיני מקומות. יום אחד בא אלי הגיס שלי דרך גדר התיל, כלומר, יש עוד אחד, ומתחילים לספור במסדר בבוקר ויש אחד יותר. מי זה? הוא הלכתי לד"ר גלטר, ביקשתי ממנו שיציל את חיי, כי היו יורים בו. הוא היה בפרטיזנים, והוא הצליח דרך המנהרה לברוח. זה לקח לו כנראה שבועות עד שהוא הגיע לשם, ושם לא היתה לו כבר ברירה, לכן בתור עונש שלחו אותו לעבוד באש הגדולה, ובזה עובדים רק עובדים מנוסים, הם יודעים מתי התנור הזה נושם החוצה ומתי הוא נושם פנימה. ברגע שהוא נושם פנימה הם ניגשים ועושים מה שעושים, ברגע שהוא נושם החוצה הם מתרחקים, ויש להם מסכה על הפרצוף.

ש: זה במפעל הברזל?

ת: כן, המפעל ברזל. אותו שלחו לשם לעבודה, הוא לא יודע את העבודה, לכן ביום הראשון הוא קיבל כוויות על הפרצוף כך שלא יכולתי להכיר אותו.

הייתי צריך לעזור לו באיזושהי צורה, לא יכולתי בשום פנים - אבל כן יכולתי, כשעמדתי בתור לאוכל אצל הטבחית יהודים קיבלו צלחת קטנה עם קצת אוכל דליל כמעט מים. אבל עשיתי בשבילה איזה ציור, מישהו אמר לה שאם היא צריכה משהו אני מצייר. עשיתי לה איזה ציור, אני אפילו לא זוכר מה, איזה פז'אש או משהו. היא אמרה לי שאני עומד שם ואני מקבל צלחת גדולה. אמרתי לה: תשמעי, תעשי לי טובה, מי שיעמוד אחרי אחד גבוה עם פרצוף שרוף תני לו גם מנה כזאת, והיא נתנה. היהודים האחרים ראו את זה, לכן היו מריבות מי שיעמוד אחרי, הם לא התחשבו בו לא היה לו כוח להלחם, ואני לא יכולתי להלחם איתם, לכן מי שעמד אחרי קיבל. אמרתי לה: זה לא הוא. היא אמרה שהיא לא יכולה לעשות עסק, מכיוון שהמטרה של המפעל שומרת, ויכול להיות פה סקנדל. כמה שיכולתי עזרתי לו.

ש: אמרת קודם שהוא הצליח לברוח מהמנהרה?

ת: כן, והוא הגיע לשם דרך גדר התיל.

ש: מה הסיבה שהוא חזר?

ת: לא היה לו לאן ללכת.

ש: תפסו אותו כשהוא הגיע לגדר?

ת: לא, כשהוא היה בפנים. הוא בא דרך הגדר פנימה, אבל היה אחד יותר מדי. דרך ד"ר גלטר עם הפרוטקציה שלו עם מילוב השאירו אותו, אבל בתור עונש נתנו לו עבודה הכי גרועה.

ש: איך הוא היה קרוב שלך, באיזו צורה?

ת: אחותי היתה אשתו. הוא מת באוסטרליה אחרי המלחמה. היו שולחים טרנספורטים להחליף אנשים למי שהיה כסף, אבל לי לא היה כסף.

ש: טרנספורטים למה?

ת: להחליף, ללכת לאיפה שהמשפחות היו, ולהביא משם לכאן אנשים שהמשפחות שלהם היו כאן. היו יותר אנשים שרצו להיות במפעל הברזל, כיוון ששם היה באמת יותר נוח, ואיכשהו הסתדרו עשו מסחר עם הגויים, כי לשם באו הרבה

גויים לעבודה. גם אני פעם קניתי, רציתי פעם לאכול חתיכת לחם עם חמאה. ביקשתי מגוי אחד שהיה שם שאני אציר לו משהו שהוא יביא לי לחם לבן שלם כזה ארוך עם חמאה. הוא הביא לי את זה, אני עשיתי ביס עליתי שם על הסולם לצבוע, ועד שהספקתי לצבוע הייתי רעב נורא וירדתי, אז ד"ר גלטר אמר לי: אידיוט, למה אתה לא אכלת אותו בבת-אחת, כי כשאתה עושה כך אתה עושה לך בקיבה מיצים, וזה גרם לך שהיית עוד יותר רעב אחרי הלחם הזה. אבל רציתי עוד פעם לטעום לחם לבן עם חמאה.

התחילו ללכת טרנספורטים, ואני לא יכול כי אין לי כסף. אני אמרתי לד"ר גלטר: אתה מכיר את מילוב, אולי אתה יכול לעשות משהו שתוכל לשלוח אותי אל המשפחה שלי. הוא התחיל להסביר לי: פה טוב, למה לך ללכת? אמרתי לו: לא, מה שיהיה איתם יהיה איתי. הוא דיבר עם מילוב, ומילוב אמר לו שיש לו רק עצה אחת. הוא אמר לו שהולך טרנספורט של גנבים יהודים שלא רוצים אותם פה, הוא יצרף אותי לקבוצה של הגנבים.

ש: לאן היה הטרנספורט?

ת: למחנה שלהם להאסאג. אני הסכמתי, נפרדתי מד"ר גלטר, מאשתו, מכל המכירים שם, מהזקן ומעוד אחד ששנאתי אותו שאחרי המלחמה עשיתי איתו חשבון, שהוא היה אנטישמי גדול, ואחרי זה הוא היה סוציאליסט גדול. לפני שנסעתי ארצה אמרתי לו מה שהייתי צריך להגיד. הלכתי, ובשער עושים לגנבים חיפושים. דרך אגב, אני ראיתי בחור אחד שהולך במכנסים שלי שגנבו לי אותם. וראיתי שמישהו אחר הלך במעיל שלי, שזה היה עליו מדי צר, אז הוא הוציא את החגורה מאחורנית והוא הלך. לי לא היה כלום, רק היה לי איזה קומבלניזון עלוב מאוד וחולצה עלי. אחרי שעבדתי שם בפחם הייתי שחור באוזניים שאי אפשר היה לרחוץ את זה. וגם החולצה הזאת שהייתי בה החומר הזה אכל אותה, והייתי עם מקרונים כאילו מסביב. כשבאתי שם אליהם קיבלתי רק חולצה, וקיבלתי שם מהמחסן קומבלניזון אחר ישן. הצטרפתי לגנבים, ובשער חיפשו ומצאו אצלי מטפחת כיס, שזה היה הדבר היחיד ששמרתי. מברשת

שיניים גנבו לי, כל מה שהיה לי לקחו ממני, היתה גם מגבת שלקחו ממני, וככה כמו שהייתי הגעתי לשם אליהם לגיהנום שם.

מילוב הציג אותי לפני שהוא מסר את החבר'ה לגנבים, והוא אמר: אבל זה לא. אומנם אני לא שילמתי כסף, אבל ד"ר גלטר אמר לו: תעשה את זה בשבילי כדי שהוא לא יצא בתור גנב. אצלו בבית-חרושת הוא לא יכול היה להגיד את זה, אבל פה הוא אמר: זה לא גנב. את כל היתר נתנו לקבוצה אחרת, ואני פגשתי את האשה, פגשתי את האמא פגשתי את האח, ושם התחילו חיים אחרים. נתנו אותי לטרנספורט.

צד רביעי:

זה לא מצא חן בעיניו אחד שלא עובד.

ש: בעיני הגרמני?

ת: לא, בעיני היהודים, הוא גם לא היה חמוד כל-כך.

ש: האחראי מטעם היהודים?

ת: כן, הפורארבייטר. לא מצא חן בעיניו שאני לא עושה מה שצריך, ראו שאני עם ידיים כבדות, ושם עבדו כמו שצריך. הוא שלח אותי למייסטר הגרמני שישב שם במשרד, אחד בשם הזלברגר, הוא אמר לו שאני לא מתאים לעבודה הזאת, שישלח אותי למחלקה אחרת. אני אמרתי לו: מייסטר אני יודע לצייר, אני אפילו מסוגל לעשות פורטרט שלך על המקום. הוא אמר: אין לי נייר ואין לי עיפרון. המייסטר למחרת התחיל לשבת, ואני ישר אמרתי לעצמי לא לעשות מהר, שאני צריך לחלק את העבודה הזאת. אבל לא יכולתי לשקר אותו יותר מדי, כי הוא היה גם סקרן, ועשיתי קודם את הפרצוף את הפרופיל, הוא הסתכל ואמר: מצויין! הזלברגר מתחיל לדבר איתי, והפורטרט של היטלר היה תלוי מעליו, הוא אמר לי: לו אני אגיד שהיהודים עשו את המלחמה אני אשקר, כיוון שכשפרצה המלחמה אמרנו כולנו: תודה לאל שכבר פרצה, כיוון שהיה אי אפשר להחזיק מעמד, כי העצבים לא עמדו, כך שלא רק היהודים. הוא

התחיל לשאול אותי: איך זה באמת היהודים, מה הקשר איך הגעתי, הוא בכלל לא ידע. הוא עשה לי פרוטקציה לאחרים שרצו פורטרט.

החליפו שם את התוצרת, במקום לעשות גנרטורים למכוניות התחילו לעבוד על טיולי כתף, לכן לא היו טרנספורטים, ולא היה טרנספורט כזה, לכן חיסלו, לקחו את הפועלים לכל מיני מחלקות על-יד המכוניות, את כל בית-החרושת הפכו לגמרי למשהו אחר ממה שהיה עד עכשיו. חילקו את כולם, אני נשארתי אצל הזלברגר הזה, הוא מדבר בטלפון. בא אחד שקוראים לו מהנדס פסולת שהוא היה ידוע בכך שהוא ערך את כל הסלקציה הזאת שהכניסו את האנשים למרתף, ושם הוציאו אותם להורג, הוא היה זה שבחר את האנשים הפסולט הזה, הרוצח הזה.

ש: מי היו האנשים שהכניסו למרתף?

ת: אלה שבחרו אותם בסלקציה, אם הפרצוף לא היה מתאים.

ש: מקודם עוד בגיטו?

ת: לא בגיטו, במפעל בעצמו.

ש: בהסאג?

ת: כן, בהסאג. עוד לפני בואי לשם היתה סלקציה, לילה אחד לקחו את כל הפועלים העמידו אותם באור חזק, הוא בחר מי למוות ומי לעבודה חזרה. מי שמבוגר לא צריכים אותו, כמו הדודה של אשתי היא לא היתה זקנה - צעירה יפה, בחרו למוות, הכניסו אותם למרתף במשך הלילה, ולמחרת הוציאו אותם לבית קברות והרגו אותם. הכתבות שראית שם בסרט הם כתבו שם, זה האנשים שכתבו.

ש: מהמשפחה שלך עברו גם את הסלקציה הזאת?

ת: כן, אמא עברה את הסלקציה, אמא היתה נראית צעירה וגם אשתי. אני לא הייתי נוכח שם, באתי שבוע או שבועיים אחרי זה לשם. לקח אותי פסולט, הוא אמר לו: זה איש מיוחד זה אתה תיקח לך. הוא לקח אותי, הוביל אותי דרך כל האורך של המפעל, כל היהודים ראו אותי שהוא מוביל אותי, וידעו

שאם הוא מוביל מישהו אז כבר החיים שלו לא שוים פרוטה, או שהוא יקבל מכות רצח או שיירו בו. הוא הכניס אותי, כולם רצו להגיד להם: מה קרה, מה הוא עשה?

הוא הכניס אותי למשרד של מכשירים מדוייקים, היתה שם מחלקה שעבדו עוד שלושה יהודים, אחד בוצ'ן עוד אחד, אני ועוד איזו בחורה. אחרי זה הביאו מסקרז'יסקו איזה שענים שגם עבדו שם וגם עורך-דין אחד בשם כהן, שהוא נפטר פה לא מזמן, גם אותו הושיבו במשרד הזה. הוא אמר למנהל של המחלקה הזאת גרמני, קלר, איש יפה וגבוה: הוא יעשה בשבילי עבודה ואתה תאפשר לו. העבודה שלו תהיה שהוא יקח דוגמאות של קלקולים בתוצרת שעוד מותר להשתמש בה. היה להם כבר הסכין על הגרון, לכן הם כבר ויתרו. נניח שבכל תרמיל יש שני חורים ויש אמבוס, ולפעמים ייצרו תרמילים שהיה להם רק חור אחד, עם חור אחד זה עוד הלך. פעם היו זורקים דבר כזה לפסולת, אבל הפעם זה הלך גם עם חור אחד. אני הייתי צריך לחתוך לחצי את התרמילים האלה, להראות כיפוף ועוד כל מיני דברים, לעשות טבלה כזאת לדוגמה לממונים על העבודה כדי שהם ידעו מה הולך.

אני התחלתי לעסוק בזה ברצינות, אבל הוא דיבר גרמנית שלא הבנתי את כל המילים. הייתי צריך להגיד: כן אדוני, אבל אני נתקלתי בדברים שלא הייתי בטוח שעשיתי טוב, אז לקחתי את זה מתחת ליד והלכתי אליו למשרד. אם פגשתי אותו בדרך הוא אמר לי: זה טוב, זה לא טוב (בגרמנית). הוא שם לי את היד על הכתף, ואמר לי: זה בסדר זה, זה בסדר, זה תעשה קצת יותר עמוק, אחר-כך הוא שלח אותי. כל היהודים שעבדו במכונות ראו. הם התחילו ללכת אלי כמו לאיזה רבי, הם אמרו לי: אתה איתו ביחסים טובים ואתה יכול לעזור לנו.

אני מוכרח לספר איזו אפיזודה שקשורה בזה. בעד זה שעשיתי פורטרט לאיזה גרמני שוטר כשעוד לא הייתי בהסאג, הצבעים הלכו לעבודה שם, הביאו לו את הפורטרט, והוא שלח לי חזרה זוג נעליים צבאיות. לי לא היו נעליים, אחר-

כך הלכתי שם אחרי הבטון ממפעל הברזל, והנעליים התפרקו. הוא הביא לי נעליים, אני הלכתי בנעליים האלה שבועיים, ואני איבדתי עקב, כי העקב לא היה מעורר אלא מנייר. פגשתי אחד מהסנדלרים, היה שם בית מלאכה לסנדלרות, פגשתי מכיר סנדלר שעבד שם, אמרתי לו: יצחק אולי אתה יכול לסדר לי את העקב? הוא אמר לי: בשביל מה לך הרי לא תחיה הרבה זמן, ככה כבר תגמור. הלכתי כך. אחרי זה שראו אותי בא הבוס שלו הסנדלר, הוא שאל אותי: איך אתה הולך? אתה תבוא, אני אסדר לך את הנעליים כמו חדשות. הלכתי לא ידעתי מה שהוא רוצה ממני, חשדתי אבל אני לא כל-כך חכם. הלכתי, באתי לשם למעלה, בא החייט הקומבניזון שלי היה קרוע, ועשו לי טלאים מבד אדום בכל מיני מקומות. החייט אמר לי: איך אתה הולך? תוריד. אמרתי לו: אין לי כלום. הוא אמר לי: אין דבר זה יקח שתי דקות. הורידו את הטלאים האדומים, עשו טלאים באותו הצבע, הלבישו אותי, ואני הולך כמו בן-אדם עם נעליים. הוא קרא לי הצידה, ואמר לי: אם תוכל לעשות לי פרוטקציה שהוא יקח אותנו לעבודה הזאת ולא לזאת, לא יהיה חסר לך שום דבר. אלה אנשים שהיה להם עד פה, לי רק לא היה. היה לי סכין גילוח אחד שתפסתי אותו עם גפרור, הייתי משחזר אותו בכוס, וכך הייתי מתגלח איתו. לאחרים היה ספר. כשהשערות היו עד פה כבר לא היתה לי ברירה, אז בעד משהו שהייתי צריך להבטיח לו שאני אעשה לו הוא סיפר אותי.

כך זה הלך, התחילו ללכת וללכת, אבל אני לא יכולתי לעשות שום דבר, אני פחדתי ממנו פחד מוות.

פעם אחת בא איזה ממונה על העבודה, אשתי היתה צריכה לחלק אוכל, היא אחרה לבוא עם האוכל לקבוצה שלה לחלק, הוא מסר אותה לורקשוצים, קראו לה שהיא תקבל עשרים מכות על הישבן. הממונה שמסר אותה הוא קיבל את התפקיד להרביץ לה. הביאו אותה למשרד איפה שאני עבדתי אצל קלר הזה, ושם הרביצו לה. אני ראיתי את זה, אמרתי לגרמני שלי שאני גם ציירתי בשבילו בלילה, עבדתי רק ביום, ובלילה ציירתי והוא מכר את הציורים בשביל הגרמנים.

השען תיקן לו שעונים, והוא קיבל כסף מהגרמנים בעד התיקונים, כך זה הלך העסק הזה. כל בוקר הוא הביא לי בקופסא של מתכת שלו סנדוויץ עם ריבה. את הסנדוויץ הזה הבאתי לאמא לצריף כדי שהיא תאכל, היא היתה אחרי טיפוס כבד. ביום הזה כשראיתי שהוא נתן לו עם מה להרביץ לה לא לקחתי את זה. הוא בא ושאל: למה לא לקחת, זה היה עם חמאה, למה לא לקחת? אמרתי לו: כיוון שנתת לו מקל שהוא ירביץ לאשתי. הוא אמר לי: אם לא תיקח אני אגיד לו שירביץ לך גם. לא היתה ברירה ולקחתי. אבל אחרי זה אמרתי: היא לא תעבוד פה יותר במקום הזה בין הגרמנים ובין היהודים.

הלכתי לפסולט שלי, אמרתי לו: אדוני האינז'ינר יש לי אליך בקשה מאוד חמה, אשתי יודעת היטב בוכהלטריה, היא יודעת היטב לכתוב על מכונת כתיבה, אם אתה תצטרך אותה שם אני אהיה מבסוט ביותר בעולם. הוא שאל אותי: איפה היא, תביא אותה. הבאתי אותה, הוא הושיב אותה על-יד מכונת כתיבה למעלה ששם עבדו רק פולניות ורק גרמניות אצל קרואטי אחד בשם הלפרט. הקרואטי הזה קיבל אותה לעבודה, היא היתה כמו בגן עדן. הגויות הביאו לה אוכל למרות שהן היו אנטישמיות, הן אמרו שהן לא אוהבות יהודים. הביאו מסרק, הביאו משחת שיניים, הביאו מברשת שיניים, דברים כאלה קטנים שבן-אדם צריך ושם לא היה להשיג את זה.

כך עד הסוף של המלחמה כשהרוסים התחילו לכבוש את העיר שלנו, היא עבדה שם למעלה, ואנחנו ראינו את כל הגרמנים האלה שהם בורחים כמו שפנים משם. אחד שהיה ממונה על השמירה שם, בלילה האחרון לפני השחרור ביקש: ילדים בואו איתנו. את אחי באמצע היום לקחו לטרנספורט, ושלחו אותו לגרמניה. אני באתי להוציא אותו משם, הייתי תמיד כזה עדין, אבל היתה לי חוצפה גדולה. באתי לשם, ניגשתי למקום איפה שהוא היה, עמד שם גרמני, ואמרתי לו: אני בא בפקודה מגטפרט לקחת מפה איש אחד. רציתי לקחת את אחי, אמרתי לו: אתה תלך אחרי. אבל הוא פחד לא הלך, ומישהו אחר הלך אחרי, לכן במקום אחי הבאתי מישהו אחר לגמרי שהוא הלך אחרי.

באותו הלילה הגרמנים ברחו. המייסטר שלי קלר שעבדתי אצלו במשרד ברח דרך החלון כבר, לא הלך דרך הדלת, הוא לקח את הנשק שלו, הוא מילא לעצמו את הכיסים עם השעונים, הוא אמר שלום והלך דרך החלון. אנחנו נשארנו, אני כיביתי את האור בכל המפעל שם, לא היה אף גרמני, זה היה הסוף. למחרת היה השישה-עשר בינואר, זה היה היום של השחרור.

ש: מה אחיך עשה עד אז?

ת: הוא עבד על-יד מכונה מאוד מסובכת, קיבל מכות, כיוון שהוא היה ממונה על הפרודוקציה. הוא היה אחראי על עוד ארבעה פועלים שעבדו שם, שאם הכמות לא היתה מספיקה הוא היה אחראי. אם היתה קלקול במכונה הוא היה צריך לתקן לו, והוא לא הספיק, כי זאת היתה מכונה מאוד מאוד מסובכת, לכן הוא קיבל מכות. הודות לאיזה פולני שישב בבית-סוהר בגלל שהוא זייף כסף לפני המלחמה, והיו לו ידי זהב, אבל כשפרצה המלחמה שחררו אותו, ובמשפט הוא אמר שלא הוא זייף את הכסף אלא המשטרה, בגלל שבאוטומט הזה שסוגר את השער הגדול בבית שלו היה שפנצה, כל פעם כשהמשטרה פתחה את הדלת היה בום. הוא אמר את האמת. הזיוף שלו היה כל-כך פנטסטי שהוא קיבל עונש לא כל-כך גדול. אבל כשפרצה המלחמה שחררו אותו, הכניסו אותו לעבוד שם, הוא כל יום הלך הביתה. אני ציירתי בשבילו ברכות לחג המולד יפה בצבעים, כמו שציירתי בשביל הגרמני הבוס שלי. הוא בחר את הפורטרטים.

ש: אחיך בכל אופן נשלח באמת לגרמניה?

ת: כן, הוא נשלח לגרמניה, הוא היה עוד עד סוף המלחמה בגרמניה, הוא עבד במחנה מוות איפה שהיו מייצרים את ה-S.A 3 הגדול הזה, שהיטלר רצה לכבוש עם זה את בריטניה.

ש: הרקטות?

ת: כן, הרקטות האלה, שם הוא עבד. הוא אמר שהוא מומחה לחרטות, למרות שהוא לא היה מומחה, אבל הוא אמר. הוא עבד שם, נתנו לו ציור ולפי זה הוא היה

צריך לעבוד, איזה חלק. בזה הוא הסתדר עד ששלחו אותו לאיזה מקום אחר, עד שבאו האנגלים, האנגלים שחררו אותו.

ש: אתם שוחררתם על-ידי הרוסים?

ת: אנחנו שוחררנו על-ידי הרוסים.

ש: אמרת שהגרמנים נעלמו בשישה-עשר לינואר?

ת: כן, הגרמנים נעלמו. אנחנו היינו בקבוצה גדולה של גרמני אחד שאמר: ילדים, בואו איתנו, הוא היה ממונה על השמירה במפעל. אבל במקום ללכת קדימה אנחנו הלכנו הצידה.

ש: מה הוא התכוון שתעשו?

ת: שניכנס לרכבת וניסע לגרמניה, והיתה קבוצה שהלכה איתו, הוא דיבר יפה. עוד לפני זה, אני הייתי מכיר טוב מאוד את הממונה הראשי על השמירה, היה לו כינוי: היידל הצולע, כיוון שהוא היה צולע. הוא היה הממונה על כל המפעל, זה היה תחת חסותו. אותו גם ציירתי. את העבודה שלו חילקתי להמון זמן. פעם אחת אני נמצא במקום הראשי איפה שיש המון אנשים אחרי העבודה, אני רואה שכולם מתחילים לברוח באיזה פחד ובהלה. אני הולך ונתקל בו. לא ידעתי מה לעשות, זה היה כבר ריק, כולם היו בחורים של עכברים, אבל אני לא הספקתי. אמרתי לו: תסלח לי מאוד, אני שכחתי לשאול אותך, את הצוארון שלך אתה רוצה כמו בצבא הפולני או כמו בצבא הגרמני? הוא שוב מדבר איתי, ושואל אותי: מה יותר יפה? אמרתי לו: אני אעשה לך גרמני, והוא אמר לי: בסדר גמור! הוא הלך.

ש: מה זה היה שכולם הלכו?

ת: את מי שהוא פגש הוא נתן לו מכות מוות, בדרך זה לא חשוב, הוא הלך עם מקל.

ש: ברחו ממנו?

ת: כן, מתוך פחד. אני לא הספקתי, לא שמתי לב. כשהיהודים ראו את זה שוב התחילו ללכת אלי, בגלל שהוא מכיר אותי ואני מכיר אותו, לכן הוא יכול

לעשות בשבילי כל דבר. עד שיצאתי מהמיתוס הזה לקח לי המון זמן, אני פחדתי ממנו פחד מוות.

היה שם עוד אחד בשם שטיגליץ, אחד כזה קטן שהוא הרג איזו אישה בהתחלה ישר כשבאו לשם, כיוון שצחקו ממנו, לכן כשהם עלו במדרגות הוא ירה על הראשונה שצחקה. גם אשתי קיבלה מכות ממנו. כשהוא בא לחדר השינה שלהם שם היו שם המון וצחקו ממנו, הוא לא ידע מי צחק, לכן הוא היכה את מי שהיה שם, היא היתה הראשונה, לכן הוא הרביץ לה. עשיתי לו פורטרטים של הילדים, של האישה לפי תמונות וגם שלו, הוא היה מכיר אותי. הוא הושיב אותי לא במפעל אלא במשרד איפה שהיהודים היו מעדכנים את הכרטסות של כמה אנשים יש, כמה עובדים, כמה גברים כמה נשים. שם הוא הושיב אותי על-ידם ושם ציירתי מהתמונות שלו.

אח של אשתי אחר פעם למסדר, הוא השאיר פתק שהוא יתייצב שם במשטרה, זה היה ידוע שמקבלים שם מכות רצח, אחר-כך הולכים הביתה. אשתי פחדה שיהרגו אותו שם, לכן היא אמרה לי: לך אתה. הלכתי לשם, אני מחפש את שטיגליץ, הוא איננו. כל האוקראינים שהיו תחת שבטו אמרו: או תהיה פה סחורה להרביץ, הם היו מרביצים. הוא איננו, אני עמדתי שם בפינה, אחר-כך הוא הגיע. אני חשבתי: נו, עכשיו הוא יגיד שירביצו לי. אמרתי לו: הגיס שלי אחר היום, אני מבקש שתסלח לו, הוא לא הרגיש טוב, בדרך כלל הוא בסדר. הוא ניגש לאיזה ארון, אני חשבתי שהוא הולך להוציא איזה מקל או משהו. הוא חוזר בלי כלום, הוא כותב. אני חשבתי שהוא יתן לי אולי פתק, כי לאחד שם נתנו פתק שיוציאו לו את השיניים, כי הוא אמר שכואבות לו השיניים כשהוא היה מעשן סיגריות. חשבתי שאולי הוא יגיד שיוציאו לי שיניים. אני לא הסתכלתי על הפתק, הוא הוציא לחם, נתן לי ואמר לי: לך. אני הסתכלתי על הפתק, היה כתוב שם: זה שימסור את הפתק שיקבל שתי מנות סוכר. קיבלנו מנות סוכר כמו שאוכלים סוסיס, צהוב כזה. הלכתי לשם לאיפה

שמחלקים את זה, ונתנו שתי מנות סוכר במקום מכות. כל זה הודות לציורים שלי.

יש לי עוד אפיזודה אחת של ד"ר וולברג. ד"ר וולברג לא היה גר בגיטו, הוא היה איש מכובד מאוד, האופטמן דגנהרט ישב אצלו ימים ולילות ושוחח איתו, כיוון שהוא שבר רגל. הוא היה גר במקוה שהיה מחוץ לגיטו, שם בשני חדרים הוא גר עם אשתו ועם הבת שלו.

ש: הוא היה יהודי?

ת: כן, הוא היה יהודי, שאני סיפרתי לך קודם, שהיהודים היו שונאים אותו כיוון שהוא גייס את כולם לצבא, הוא היה קצין גבוה בצבא הפולני. שם הוא היה הרופא של הגיטו הקטן הזה. כל יום הוא בא לגיטו וקיבל חולים. קודם כל היינו קשורים איתו כיוון שדרך הגג הלכנו אליו למקוה, היתה דרך סודית אלי הביתה בלילה. שם הוא נתן לנו תפקידים, הוא היה קשור חזק מאוד עם המחתרת הפולנית לא עם היהודית. הוא נתן לנו לא פעם אחת מזוודות כשנסענו עם האוכל לחלק, ישבנו על המזוודה הזאת. אני ידעתי את הכתובת ואחי ידע את השם, כלומר, אני לא ידעתי את השם ואחי לא ידע את הכתובת. הבאנו את המזוודה, ועל המזוודה היה כתוב השם הבדוי שלו במחתרת, של ד"ר וולברג. ד"ר וולברג הוציא עיתון מחתרתי נגד אלה שעבדו עם הגרמנים, יהודים. לעיתון הזה אני סיפקתי ציורים ותמונות, כל אלה שהוא כתב עליהם, אני הייתי הרי בדטודיו, צילמתי חוג רחב מאוד של אנשים. הוצאתי את הנגטיב עשיתי את הפרצוף שלהם, והיתר ציירתי. כל אלה שעבדו עם הגרמנים ושעשו רע ליהודים הכל היה בעיתון הזה. את העיתון גוי אחד לקח לורשה, מורשה שלח לפי הכתובת את העיתון הזה. לו היו לי שתי דוגמאות או דוגמה אחת של העיתון הזה הייתי גם בן-אדם עשיר. הרבה הלכו. אני עשיתי את הצילומים, אבל הוא אף פעם לא הודה לי שהוא עושה את העיתון. אחי כתב בעיתון הזה, אבל אף פעם לא פגשתי את אחי אצלו יחד איתי. הוא גר בבית אצלנו ובלילה הזמין אותנו.

ש: איך קראו לעיתון?

ת: ראסטה.

ש: זה העיתון של ד"ר וולברג. רסטה הוא כתב ביקורת חריפה מאוד נגד הממונים היהודים. הם למשל רצו לחסל את ה-Toz, החברה הזאת שעשתה טובות לילדים החולים, את זה הם רצו לקחת להם. היו מריבות ביניהם, והוא כתב גם על זה.

ש: התפקיד שלך היה לצייר?

ת: כן, התפקיד שלי היה לצייר ולצלם, כל מספר שיצא היה מלווה עם ציור.

ש: הרעיון היה בשביל להראות ליהודים שהם משתפים פעולה עם הגרמנים?

ת: כן, בדיוק. היה שם עורך-דין אחד, הוא היה ידוע שהוא כמו נהש. ד"ר וולברג ביקש ממני שעל הצד הראשון של העיתון זה יהיה, אני רק מסרתי לו את הצילומים. ציירתי נחש בתוך סמל של משפטים, אבל עוטף את ספר החוקים, והפרצוף של הנחש היה שלו. קראו לו: אדון אדבוקט, הוא היה פה והיה שם. הוא ביקש שאני אצייר אותו שהוא עומד על שני כסאות.

ש: כל זה כדי להראות מה שהיהודים עשו?

ת: כן.

היה מקרה אחד של הסגר כדי שהמחלה לא תעבור. בת-דודה של אישתי בחורה רוקה מבוגרת לקחו להסגר כיוון שבבית אצלה היה טיפוס. ד"ר וולברג היה ממונה על ההסגר. שם הורידו לכולם קודם כל את השערות. אשתי באה אלי ואמרה לי: תעשה משהו בשביל בלה, כי אם יורידו לה את השערות היא אבודה כבר לכל החיים, ככה היא מכווערת ככה היא זקנה, מה יהיה איתה. אבל אני לא רציתי ללכת, כי אני ידעתי שהוא כזה, לא יודע מה. דרך אגב, כשעצרו את אחי הוא עצר אותי, הוא לא דיבר איתי בין אנשים אלא ברחוב. אני נתתי לו דיווחים מה קורה עם אחי שהוא ישב בבית-הסוהר, והוא אמר לי: אם תצטרך כסף תפנה אלי. אבל לא הייתי צריך, נתנו לי כסף ממקום אחר.

ד"ר וולברג הזה הכריחו אותי ללכת אליו. הלכתי אליו, אמרתי לו: שמע ד"ר וולברג יש לי אליך בקשה מאוד, שם יש דבר כזה וכזה. הוא תפס אותי פה, נתן לי עם הברך מכה בתחת וזרק אותי החוצה. באתי הביתה, ואמרתי לאשתי: את רואה מה שעשיתי, שכל החברות הזאת שהיתה איתו, הרי היתה לי חברות איתו כיוון שפיתחתי את התמונות אצלו בבית באמבטיה, הוא היה עושה להן שטיפות עם הידיים באמבטיה, והוא אמר לי שהוא לא כותב. אני עשיתי בשבילו את הכל את כל הצילומים של העיתון, והוא אמר שהוא לא, אבל אחי ידע שכן. בכל אופן כשנגמר ההסגר הבחורה באה עם השערות, בכל זאת. זה היה ד"ר וולברג.

פעם כשהוא בא לגיטו הזה והיה מקבל חולים, הוא קיבל טלפון מהמשרה שנמצאת שם על-יד המחסן של הרהיטים, שם היתה המשרה הגרמנית מול בית-הכנסת הגדול. הוא קיבל טלפון ששם יש איזה פצוע שיבוא. הוא היה נוסע באופניים, הוא היה עוד בחצי גבס על הרגל. הוא פוגש את האופטמן דגנהרט בחוץ, הוא שואל אותו: מה דעתך, האם ללכת, שם יש איזה פצוע או להישאר פה שפה יש לי חולים שמחכים לי? הוא אמר לו: איך שאתה מבין חובה של רופא. ד"ר וולברג אמר לו: חובה של רופא זה פצוע. דגנהרט אמר לו: אז תיסע. הוא נסע, חיכו לו שם וירו בו במקום.

ש: מי?

ת: המשרה. היו מכוסים שם במרתפים, ועם האקדחים מהמרתפים, הוא ניגש לחצר עם האופניים, ירו בו מכל הכיוונים והרגו אותו. באותו לילה המחותרת לקחה את אשתו ואת בתו והבריחו אותם. אחרי המלחמה כשאני נסעתי מפה לגרמניה להעיד, קיבלתי מכתב מאשתו מורשה, שהיא מאוד מבקשת שאני אנקום את המוות של בעלה, שאני סיפרתי שם.

ש: איזו משטרה ירתה בו?

ת: המשטרה הגרמנית, השופו.

ש: דגנהרט לא ידע?

ת: הוא היה המפקד של המשטרה.

ת: הוא ידע שהוא הולך?

ת: הוא שלח אותו, בפקודתו זה הולך שהוא ישב אצלו ימים ולילות. ד"ר וולברג סיפר לנו שכזה אינטלגנט כזה שוטר מבטן ומלידה, על כל נושא הוא ידע לדבר, הכל הוא ידע.

ש: מה הסיבה שהוא רצה להרוג אותו אז?

ת: יהודי, כנראה הוא קיבל פקודה להרוג את ד"ר וולברג, לכן הוא הרג אותו. כשאני נסעתי להעיד הביאו את דגנהרט בתור עד לשלוטר. הוא נכנס, הוא משחק את עצמו משוגע. התובע מגרמניה סיפר לי שכשבאו לחקור אותו הוא אמר שפה הוא לא מדבר כיוון שבנורה יש מכשיר שמיעה. כשלקחו אותו לחדר השני הוא אמר שלתנור אפיה יש מכשיר שמיעה. הוא בא לשם, הוא הריס יד כך לקולגים שלו שבאו להעיד לטובת שלוטר, הוא אמר: (בגרמנית) הבחורים שלי היו בסדר גמור, אף פעם לא ירו בלי פקודה באף יהודי. זה מה שהוא אמר, הסתובב ויצא החוצה. לו היה מותר כי הוא משוגע. הוא נמצא בלינבורג שזה משהו כמו בית הארכה מפואר. זה הצדק הגרמני.

ש: מה קרה איתך אחרי השחרור?

ת: אחרי השחרור עבדתי עבור התעמולה הרוסית בתור צלם.

ש: נשאתה בצ'נסטוחוב?

ת: כן, עבדתי בתור צלם עיתונות, שרתתי כמה עיתונים בעיר ומחוץ לעיר, ועבדתי גם בתור צלם בתיאטרון העירוני. הייתי איש מכובד, צילמתי את כל הטקסים, ראו אותי באמצע המגרש לבד בין המונים, לא ידעו אם אני חייל או לא חייל, חצי חייל חצי לא חייל. הלכתי בלי כובע, וכל יתר הבגדים שלי היו כמו של חייל. היו כאלה שהצדיעו לי, אני לא יודע למה. כשעצר אוטו שאלו: לאן אתה צריך אז נסיע אותך. לי לא היה שם אוטו.

ש: עד מתי נשאת בצ'נסטוחוב?

ת: עד שנת '50. לאשתי היו פה ההורים והאחים, היא החליטה שהיא רוצה לעלות לארץ.

ש: אז עליתם?

ת: עלינו, הצטערנו נורא. כשבאתי לשער עליה...

הינקיטת צאג אר צינו מינקער קאן צאג צבדי נצני רינג אומהילק אנהיסכור

בידי שפיצוב עבליט אלפ. רשמיאל אלג אלב באלא יאן השטחו אלב ליט
א ושליל כאלא שצני טאן, כאלא א יהודא ואלצני האב אמריל נצצב, אז
הלב אז יוהליב הסכר אה חטלו אציל. הנוסל לרב שבל אליו ד.מ.ס.

נבאילב וצוואל, כאלא הפענו אהאלב אנצבנע, ואפול פוסיטו אלפנו אציל,
לי, באקטל כהילדן פוצה, קאיד ביל ביה האק אומתב בעיקר, אכלארכ
הבאנצני טויב בילדל א נקביב. וצאג הילט קבלג לישק שפצני צב
קנאג צילש, וצאג פסבד ליהילג פוצאנע שמיאל אלפ.
אצני ופול אהאלס צב נקילז פוצ אלסן נוצוב.